

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สาระสำคัญที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ได้สารสนเทศในการกำหนดกรอบแนวคิดและนำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้แบ่งออกเป็น 4 ตอน ดังนี้ ตอนที่ 1 มโนทัศน์เกี่ยวกับการประเมินความต้องการจำเป็น ประกอบด้วย ความหมาย ความสำคัญ จุดมุ่งหมาย รูปแบบ และขั้นตอนของการประเมินความต้องการจำเป็น ตอนที่ 2 เทคนิคที่ใช้ในการประเมินความต้องการจำเป็น ประกอบด้วย แนวคิดและคุณลักษณะของเทคนิคการประเมินความต้องการจำเป็น เช่น การประเมินความต้องการจำเป็นแบบมีส่วนร่วม การประเมินแบบมีส่วนร่วม การประเมินแบบเสริมสร้างพลังอำนาจ ตอนที่ 3 มโนทัศน์เกี่ยวกับเทคนิคเสียงจากภาพ (photovoice) และเทคนิคการสนทนากลุ่ม (focus group) ซึ่งจำแนกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 มโนทัศน์เกี่ยวกับเทคนิคเสียงจากภาพ และส่วนที่ 2 มโนทัศน์เกี่ยวกับเทคนิคการสนทนากลุ่ม เพื่อให้ทราบถึงแนวคิด ลักษณะ และกระบวนการของแต่ละเทคนิค และตอนที่ 4 เป็นเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมโรงเรียน

ตอนที่ 1 มโนทัศน์เกี่ยวกับการประเมินความต้องการจำเป็น (needs assessment)

1. นิยามและประเภทของความต้องการจำเป็น

ความต้องการจำเป็น หมายถึง ช่องว่างหรือความแตกต่าง (gap หรือ discrepancy) ระหว่างผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน (current outcomes) กับผลลัพธ์ที่ต้องการหรือปรารถนาให้เกิดขึ้น (desired หรือ required outcomes) (Kaufman and English, 1979; Witkin, 1984; Witkin and Altschuld, 1995; สุวิมล ว่องวานิช, 2531) ความแตกต่างที่เกิดขึ้นนี้จะบอกถึงสภาพปัญหาที่มีอยู่เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไข อันจะนำไปสู่การกำหนดเป้าหมายและตัดสินใจหนทางแก้ไขปัญหาต่อไป

มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับความต้องการจำเป็นได้จัดแบ่งความต้องการจำเป็นไว้หลายประเภท เช่น Stufflebeam และคณะ (1985) ได้จำแนกความต้องการจำเป็นเป็น 4 ทักษะ คือ

1. ทักษะด้านความแตกต่าง (the discrepancy view) คือ ความแตกต่างหรือความขัดแย้งระหว่างสภาพที่เป็นจริงกับสภาพที่ต้องการ

2. ทศนะด้านประชาธิปไตย (the democratic view) คือ ความต้องการจำเป็นตามการรับรู้ของกลุ่มคนส่วนใหญ่ที่ต้องการหรือปรารถนาให้เกิดขึ้น

3. ทศนะด้านการวิเคราะห์ (the analytic view) คือ ความต้องการจำเป็นที่เป็นแนวโน้มและให้ข้อมูลของสภาพปัจจุบันที่เป็นอยู่

4. ทศนะด้านการวินิจฉัย (the diagnostic view) คือ ความต้องการจำเป็นขั้นพื้นฐาน ซึ่งถ้าขาดหายไปหรือไม่ได้รับการตอบสนองจะเกิดความเสียหายและเกิดปัญหา

Bradshaw (1972 อ้างถึงใน Mckillip, 1987) แบ่งประเภทของความต้องการจำเป็นตามความคาดหวังออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. ความต้องการจำเป็นระดับพื้นฐาน (normative need) เป็นความต้องการจำเป็นในรูปของความแตกต่างระหว่างสภาพปัจจุบันกับสภาพที่คาดหวัง โดยที่ความต้องการจำเป็นตามความคาดหวังจะถูกกำหนดหรือสร้างขึ้นโดยผู้เชี่ยวชาญหรือผู้มีประสบการณ์

2. ความต้องการจำเป็นตามความรู้สึก (felt need) เป็นความต้องการจำเป็นตามการรับรู้หรือความรู้สึกของกลุ่มเป้าหมายที่คาดหวังหรือปรารถนาให้เกิดขึ้น

3. ความต้องการจำเป็นตามการแสดงออก (expressed need) เป็นความต้องการจำเป็นในรูปของความแตกต่างระหว่างสภาพปัจจุบันกับสภาพที่คาดหวัง ซึ่งสภาพที่คาดหวังจะถูกกำหนดโดยกลุ่มประชากรเป้าหมายที่ได้รับบริการ

4. ความต้องการจำเป็นเชิงเปรียบเทียบ (comparative need) เป็นการเปรียบเทียบความแตกต่างในการได้รับการบริการของกลุ่มประชากรเป้าหมายในพื้นที่ที่ต่างกัน

Witkin และ Altschuld (1995) แบ่งประเภทความต้องการจำเป็นตามระดับของความต้องการจำเป็นได้ 3 ระดับ คือ

1. ระดับที่ 1 (primary) เป็นระดับพื้นฐานซึ่งเป็นความต้องการจำเป็นของผู้ใช้บริการ เช่น นักเรียน ผู้ใช้ข้อมูล ลูกค้า เป็นต้น

2. ระดับที่ 2 (secondary) เป็นความต้องการจำเป็นของผู้ให้บริการและผู้กำหนดนโยบาย เช่น ครู ผู้ปกครอง ผู้จัดการ ผู้ให้คำแนะนำ ผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ เป็นต้น

3. ระดับที่ 3 (tertiary) เป็นทรัพยากรและทางแก้ปัญหา เช่น วัสดุ อุปกรณ์ เทคโนโลยี แผนงาน ระยะเวลา เงื่อนไขการทำงาน

สรุปได้ว่าความต้องการจำเป็นเป็นความแตกต่างระหว่างสภาพปัจจุบันหรือสภาพที่เป็นอยู่กับสภาพที่คาดหวังหรือสภาพที่ควรจะเป็น ความแตกต่างที่เกิดขึ้นจะสะท้อนถึงปัญหาที่ต้องได้รับการแก้ไข โดยเร่งด่วน สำหรับความหมายของความต้องการจำเป็นในการวิจัยครั้งนี้ หมายถึง สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในปัจจุบันที่ต้องได้รับการพัฒนา ปรับปรุง และแก้ไข ซึ่งถือเป็นความต้องการจำเป็นตามการรับรู้หรือความรู้สึกของกลุ่มผู้ให้ข้อมูล

2. ความสำคัญของการประเมินความต้องการจำเป็น

การประเมินความต้องการจำเป็นเป็นกระบวนการวิเคราะห์เชิงระบบ (systematic approach) ในการวิเคราะห์ช่องว่างหรือความแตกต่างระหว่างสภาพปัจจุบันและสภาพที่ต้องการ (Witkin and Altschuld, 1995; Kaufman and English, 1979) จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการประเมินความต้องการจำเป็นก็เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลมาจัดลำดับความสำคัญและกำหนดแนวทางเพื่อแก้ไขปัญหา ข้อมูลที่ได้จะมีคุณค่าสามารถใช้เป็นเกณฑ์และแนวทางเพื่อจัดทำนโยบายและการตัดสินใจวางแผนงานของบุคคลในหน่วยงานหรือองค์กรสำหรับการจัดสรรงบประมาณ บุคลากร ผู้ปฏิบัติงาน และทรัพยากร ทำให้การวางแผนงานและการดำเนินงานตรงกับเป้าหมายและความต้องการของบุคคลทุกฝ่ายในแผนงานนั้น ๆ เพราะหากทราบภายหลังว่าจุดมุ่งหมายของโครงการนั้นจริง ๆ แล้วไม่ได้ตรงกับความต้องการของเจ้าของโครงการ จึงเป็นการสูญเปล่าทั้งเวลาและทรัพยากร เพราะผลที่ได้ไม่สามารถนำไปใช้ในการปรับปรุงแก้ไขปัญหาให้ดีขึ้นได้ (สุวิมล ว่องวาณิช, 2531)

3. รูปแบบการประเมินความต้องการจำเป็น

Kaufman และ English (1979) แบ่งรูปแบบการประเมินความต้องการจำเป็นที่เป็นไปได้ (possible needs assessment model) ซึ่งมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับวิธีการวิเคราะห์เชิงระบบเป็น 6 ประเภท ดังนี้

ประเภทที่ 1 อัลฟา (ALPHA) เป็นการกำหนดปัญหาโดยพิจารณาจากความต้องการจำเป็นที่เกิดขึ้น เน้นความต้องการจำเป็นซึ่งเป็นผลต่างของผลลัพธ์ (outcomes gap)

ประเภทที่ 2 เบต้า (BETA) เป็นการกำหนดความต้องการในการแก้ปัญหาและกำหนดทางเลือกสำหรับแก้ปัญหา มีการวิเคราะห์ผลต่างของการปฏิบัติ (performance gap) ภายในระบบรวมทั้งวิเคราะห์ผลต่างของกระบวนการและทางแก้ปัญหา

ประเภทที่ 3 แกมมา (GAMMA) เป็นการเลือกยุทธวิธีสำหรับแก้ปัญหาจากทางเลือกที่กำหนดไว้มีการเรียงลำดับทางแก้ปัญหา โดยคำนึงถึงโมเดลประสิทธิภาพ-ค่าใช้จ่าย (cost-efficiency model) และโมเดลประสิทธิผล-ค่าใช้จ่าย (cost-effectiveness model)

ประเภทที่ 4 เดลต้า (DELTA) เป็นการดำเนินการปฏิบัติ มีการพิจารณาผลต่างก่อนการปฏิบัติ และปฏิบัติโดยยึดวัตถุประสงค์/ตารางการปฏิบัติงาน

ประเภทที่ 5 เอพซิลอน (EPSILON) เป็นการพิจารณาประสิทธิผลที่เกิดจากการปฏิบัติ มีการพิจารณาช่องว่างระหว่างผลที่เกิดขึ้นกับวัตถุประสงค์ของแผนงาน

ประเภทที่ 6 เซต้า (ZETA) เป็นการแก้ไข/ปรับปรุงตามความต้องการ มีการประเมินผลสรุป ช่วงสุดท้ายทั้งด้านกระบวนการและความก้าวหน้าของผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น

4. ขั้นตอนการประเมินความต้องการจำเป็น

มีผู้เสนอขั้นตอนการประเมินความต้องการจำเป็นไว้หลายท่าน ดังนี้

สุวิมล ว่องวานิช (2531) ได้สรุปหลักการซึ่งเป็นขั้นตอนการประเมินความต้องการจำเป็น ตามที่ได้ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องไว้ 5 ขั้นตอน คือ

1. พยายามกำหนดสิ่งที่มุ่งหวัง (what should be)
2. พยายามวัดสถานภาพที่เป็นอยู่จริงในปัจจุบัน (what is)
3. หาคความแตกต่างระหว่างข้อมูลที่ได้จากข้อ 1 และ ข้อ 2
4. ศึกษาสาเหตุหรือเหตุผลที่ทำให้เกิดความแตกต่างซึ่งเป็นปัญหาในข้อ 3
5. จัดลำดับความสำคัญของปัญหา

Witkin และ Altschuld (1995) แบ่งขั้นตอนการประเมินความต้องการจำเป็นได้ 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 ก่อนการประเมิน (Preassessment) เป็นขั้นตอนของการสำรวจความต้องการจำเป็น ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. วางแผนการประเมินความต้องการจำเป็น
2. กำหนดวัตถุประสงค์ทั่วไปของการประเมินความต้องการจำเป็น
3. กำหนดขอบเขตหรือประเด็นการประเมินความต้องการจำเป็น
4. กำหนดข้อมูลตามขอบเขตที่จะทำการประเมิน
5. ตัดสินใจเกี่ยวกับการเก็บรวบรวมข้อมูล แหล่งของข้อมูล วิธีการจัดเก็บข้อมูล

และการใช้ประโยชน์จากข้อมูล

ผลลัพธ์ที่ได้จากขั้นตอนนี้ คือ แผนการปฏิบัติงานเบื้องต้นเพื่อใช้สำหรับการประเมิน ในขั้นตอนที่ 2 และ 3

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นการประเมิน (Assessment) เป็นขั้นตอนของการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ตัดสินใจกำหนดบริบท ขอบเขต หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการประเมิน
2. ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล
3. จัดเรียงลำดับความสำคัญของความต้องการจำเป็นในระดับเบื้องต้น
4. ดำเนินการวิเคราะห์สาเหตุของความต้องการจำเป็น
5. วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด

ผลลัพธ์ที่ได้จากขั้นตอนนี้ คือ เกณฑ์การปฏิบัติเพื่อพิจารณาระดับความสำคัญของความต้องการจำเป็น

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นหลังการประเมิน (Postassessment) เป็นขั้นตอนของการนำผลการประเมินไปใช้ประโยชน์ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. จัดลำดับความสำคัญของความต้องการจำเป็น
2. เลือกยุทธวิธีในการแก้ปัญหา
 - 2.1 กำหนดเกณฑ์ในแต่ละแนวทางแก้ปัญหา
 - 2.2 พิจารณาทางเลือกการแก้ปัญหาตามระดับความวิกฤตของความต้องการจำเป็น
 - 2.3 ประเมินทางเลือกตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้
 - 2.4 เลือกแนวทางแก้ปัญหาไปปฏิบัติ
3. นำเสนอแผนการปฏิบัติงาน
4. ประเมินผลของการประเมินความต้องการจำเป็น
5. นำเสนอและรายงานผลการประเมินความต้องการจำเป็น

ผลลัพธ์ที่ได้จากขั้นตอนนี้ คือ แผนการปฏิบัติงาน รายงานผลการประเมิน หรือข้อสรุป ซึ่งอาจจะเป็นลายลักษณ์อักษรหรือการรายงานด้วยปากเปล่า

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าขั้นตอนการประเมินความต้องการจำเป็นมีความสำคัญทั้งวงจรการประเมิน ตั้งแต่ขั้นก่อนการประเมิน ขั้นการประเมิน และหลังขั้นการประเมิน เพราะทำให้ทราบถึงเทคนิคและการวางแผนเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลความต้องการจำเป็น และได้มีการจัดเรียงลำดับความสำคัญของความต้องการจำเป็น รวมถึงการนำผลการประเมินไปใช้ประโยชน์เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นต่อไป

ตอนที่ 2 เทคนิคการประเมินความต้องการจำเป็น

1. กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลความต้องการจำเป็น

Witkin และ Altschuld (1995) แบ่งแหล่งข้อมูลความต้องการจำเป็นออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. เอกสารหรือรายงานที่มีอยู่ (archival material) เป็นข้อมูลที่มีการเก็บรวบรวมเอาไว้แล้ว ตัวอย่างเช่น ตัวบ่งชี้ทางสังคม ข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะประชากร ข้อมูลจากการทำสำมะโนประชากร ผลการประเมินความต้องการจำเป็นทางการศึกษา และรายงานผลการประเมินโครงการ เป็นต้น

2. กระบวนการที่เกิดจากการติดต่อสื่อสาร (communication processes) ซึ่งเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยตรงจากผู้ให้ข้อมูล มี 2 ชนิด คือ

2.1 กระบวนการที่ไม่ต้องอาศัยการมีปฏิสัมพันธ์ (noninteractive processes) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกิดจากการถ่ายโอนระหว่างผู้ให้ข้อมูลแต่ละบุคคลกับผู้ประเมินหรือผู้สัมภาษณ์ โดยจำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์หรืออาจจะมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันเพียงเล็กน้อย สำหรับเทคนิคที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลมีดังนี้คือ การสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์รายบุคคล เทคนิคเหตุการณ์วิกฤต (critical incident technique: CIT) การสำรวจแบบเดลฟายทางไปรษณีย์ (mailed delphi survey) การวิเคราะห์ผลกระทบไขว้ (cross-impact analysis)

2.2 กระบวนการที่อาศัยการมีปฏิสัมพันธ์ (interactive processes) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้รูปแบบกระบวนการที่ต้องอาศัยการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มผู้ให้ข้อมูลด้วยกัน เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับมุมมองหรือข้อคิดเห็นที่สอดคล้องกัน เทคนิคที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลมีดังนี้คือ การทำประชาพิจารณ์ (public hearing) อาศรมความคิดของชุมชน (community forum) เทคนิคกลุ่มสมมติ (nominal group technique) การสนทนากลุ่ม (focus group interview) เทคนิคการระดมความคิด (brainstorming technique) เดคัม (DACUM) การฉายภาพอนาคต (futures scenarios) เป็นต้น

3. กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล (analytic processes) ส่วนใหญ่เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อรับทราบถึงสาเหตุและผลกระทบที่ตามมา เทคนิคที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลมีดังนี้คือ การวิเคราะห์งาน (task analysis) การวิเคราะห์ผลกระทบไขว้ (cross-impact analysis) วงล้ออนาคต (future wheels) การวิเคราะห์แนวโน้ม (trend analysis) การวิเคราะห์เชิงสาเหตุ (causal analysis) แผนภูมิแบบก้างปลา (fishboning) การวิเคราะห์สาเหตุและผลที่ตามมา (cause and consequence analysis) และการวิเคราะห์แบบฟอลท์ทรี (fault tree analysis) เป็นต้น

สำหรับการประเมินความต้องการจำเป็นตามแต่ละเทคนิคที่กล่าวมานั้นต่างก็มีข้อดีและข้อจำกัดที่แตกต่างกันออกไป การที่จะเลือกใช้เทคนิคใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลาย ๆ ด้าน เช่น คุณลักษณะของกลุ่มเป้าหมายต้องมีความเหมาะสมกับวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ประเมินต้องคำนึงถึงความสามารถในการให้ข้อมูลของกลุ่มเป้าหมายทั้งในด้านการอ่าน การเขียน หรือการพูด คำนึงถึงระยะเวลา ต้นทุน ขนาดของกลุ่มบุคคลที่เข้าร่วมในการประเมินความต้องการจำเป็น และระดับของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ประเมินกับกลุ่มเป้าหมายที่ทำการเก็บรวบรวมข้อมูล และพยายามใช้วิธีการในการประเมินความต้องการจำเป็นหลาย ๆ วิธีผสมผสานกัน เพราะข้อมูลที่ได้จากหลาย ๆ แหล่ง ทำให้ผู้ประเมินสามารถเข้าใจเรื่องราวได้ดียิ่งขึ้น และสามารถอภิปรายผลได้ดีกว่าข้อมูลที่ได้มาจากแหล่งเดียว (Damarest, 1984 อ้างถึงใน Witkin and Altschuld, 1995) ถ้าผู้ประเมินยึดเกณฑ์ดังกล่าวเป็นองค์ประกอบพื้นฐานในการเก็บรวบรวมข้อมูลย่อมทำให้การประเมินความต้องการจำเป็นประสบผลสำเร็จ ได้ข้อมูลที่สอดคล้องและตรงกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง

2. คุณลักษณะของเทคนิคที่ใช้ในการประเมินความต้องการจำเป็น

ปัจจุบันนี้เทคนิคการประเมินความต้องการจำเป็นได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายเพราะเป็นกระบวนการที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาที่ต้องได้รับการแก้ไข อันจะนำไปสู่การกำหนดเป้าหมายและตัดสินใจเลือกหนทางแก้ไขปัญหาต่อไป จากการวิจัยของ Witkin (1994) ที่ทำการศึกษาเกี่ยวกับวิธีการประเมินความต้องการจำเป็น พบว่าส่วนใหญ่เป็นการศึกษาที่ใช้วิธีการเดียว (single method study) เทคนิคที่เป็นแบบการจัดเรียงลำดับไม่ค่อยมีการใช้กันมากนัก ส่วนใหญ่จะใช้การสำรวจโดยใช้แบบสอบถามทางไปรษณีย์ ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าการใช้เทคนิคการประเมินความต้องการจำเป็นยังมีขีดจำกัด ทำให้ผลการประเมินยังไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร ซึ่ง Witkin และ Altschuld (1996) ได้กล่าวถึงกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ประสบความสำเร็จว่าผู้ประเมินจะต้องคำนึงถึงคุณค่าและความจำเป็นของการประเมินที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ต้องเลือกวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่มีความเหมาะสมโดยให้ความสำคัญกับกลุ่มผู้ที่เป็นเจ้าของความต้องการจำเป็น และระลึกอยู่เสมอว่าการประเมินความต้องการจำเป็นคือกระบวนการแบบมีส่วนร่วม (participatory process) และเป็นกระบวนการตัดสินใจ (decision-making process) ซึ่งจะทำให้ได้การประเมินความต้องการจำเป็นได้ข้อมูลที่ถูกต้อง

จากเหตุผลดังกล่าวจึงมีการนำเอาแนวคิดการประเมินความต้องการจำเป็นแบบมีส่วนร่วม (participatory needs assessment) มาใช้ในการประเมิน เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องที่มีส่วนได้ส่วนเสียหรือเจ้าของความต้องการจำเป็นมีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบันว่ามีความต้องการจำเป็นในเรื่องใดบ้าง แล้วจึงนำเสนอความต้องการจำเป็น และวางแผนดำเนินงานเพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะมีส่วนร่วมในขั้นตอนของประเมิน โดยเริ่มตั้งแต่การออกแบบการประเมินความต้องการจำเป็น การประเมินความต้องการจำเป็น การรวบรวมและประมวลผลข้อมูล และใช้ข้อมูลที่ได้จากการประเมิน วิธีการดังกล่าวทำให้การประเมินความต้องการจำเป็นได้ข้อมูลที่ละเอียดลึกซึ้ง ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการประเมินอย่างเต็มที่ ทำให้รับทราบความต้องการจำเป็นที่แท้จริงของกลุ่มเป้าหมาย นอกจากนี้ Narayan (1993) ยังกล่าวว่าการประเมินแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการของความร่วมมือเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นโดยการสร้างและใช้ความรู้ร่วมกัน อันจะนำไปสู่กระบวนการปฏิบัติเพื่อการปรับปรุงแก้ไขแผนงาน โดยมีหลักการที่สำคัญคือผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders) ทุกคนมาจากทุกระดับในการเข้ามามีส่วนร่วมในระบบการประเมิน ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ Mark และ Shotland (1985 อ้างถึงใน Garaway, 1995) ที่ว่าการประเมินที่มีคุณค่าต้องเป็นการประเมินที่อิงผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder-based evaluation) โดยให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจในการปฏิบัติงานอย่างชัดเจน เพื่อการพัฒนา

โครงสร้างหรือขอบเขตของระบบการประเมิน เช่น การเก็บรวบรวมข้อมูล การประเมิน การวางแผน ติดตามผล และการกำหนดแนวทางการปฏิบัติงาน

การประเมินแบบมีส่วนร่วมนี้นักประเมินจะช่วยและส่งเสริมให้บุคคลในองค์กรหรือชุมชนมีทักษะการดำเนินการได้อย่างสมบูรณ์และเกิดความสำเร็จ โดยเฉพาะผู้ปฏิบัติ (practioners) จะสามารถเรียนรู้งานที่ปฏิบัติภายใต้การทำงานร่วมกัน (Cousins and Earl, 1995) มีวิธีที่ดำเนินการโดยตรงและรวดเร็ว ช่วยส่งเสริมและสนับสนุนในการสร้างเสริมสมรรถภาพ ซึ่งเป็นตัวเร่งที่ทำให้สมาชิกในกลุ่มเข้าใจวิธีการทำงานของกลุ่ม ช่วยกันตั้งคำถาม ให้คำแนะนำและข้อเสนอแนะ ทำให้เห็นปัญหาที่ขัดแย้งและมองเห็นคำตอบที่ทุกคนสามารถมองเห็นทางแก้ปัญหาได้ เป็นการส่งเสริมให้ผู้ประเมินได้มีโอกาสเรียนรู้มากขึ้น โดยใช้ทักษะของตนถ่ายทอดเป็นขั้นตอนในกระบวนการทำงาน ทำให้กลุ่มเกิดการเรียนรู้ รู้จักตัวเองและสิ่งแวดล้อมรอบตัวได้ดีขึ้น Alkin (1991) อ้างถึงใน Cousins and Earl, 1995) ยังกล่าวว่าวิธีการประเมินแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุดในการใช้เป็นเครื่องมือในการประเมินความก้าวหน้า (formative evaluation) อันจะได้สารสนเทศเพื่อช่วยปรับปรุงแผนงานให้ประสบผลสำเร็จ และสภาพแวดล้อมที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในองค์กรนั้น ๆ จากงานวิจัยของ Simonson และคณะ (1993) ที่ทำการศึกษาความต้องการจำเป็นของชุมชน 2 แห่ง มีการเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีส่วนร่วมในการประเมินความต้องการจำเป็นตามการรับรู้ของตนเอง โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลายวิธี เช่น การใช้ข้อมูลที่มีอยู่ การสำรวจ การสัมภาษณ์ การประชุม ผลการประเมินพบว่าข้อมูลที่ได้มีความชัดเจน ตรงกับความต้องการจำเป็นที่แท้จริงของชุมชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมการประเมินมีบทบาทในการเก็บรวบรวมข้อมูล มีการสร้างสัมพันธภาพที่ดีร่วมกัน และสามารถนำข้อมูลที่ได้ไปวางแผนปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้

Narayan (1993) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของการประเมินแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. เป็นกระบวนการของความร่วมมือ (collaboration) ที่ช่วยสร้างเสริมสมรรถภาพของท้องถิ่นโดยมีคณะผู้ร่วมดำเนินงานและผู้ที่ได้รับผลประโยชน์จากโครงการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจและการดำเนินงานตามแผนงาน
2. เป็นวิธีการมุ่งแก้ไขปัญหา (problem-solving orientation) ผู้เข้าร่วมในโครงการเป็นผู้ที่ถูกเสริมสร้างพลังอำนาจให้สามารถเรียนรู้และเข้าใจสถานการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดกระบวนการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพเพื่อแก้ไขปัญหานั้น ๆ
3. เกิดข้อความรู้จากกระบวนการประเมิน (generating knowledge) สารสนเทศที่เกิดจากบุคคลเข้าไปมีส่วนร่วมในการประเมิน และการเก็บรวบรวมข้อมูลจะช่วยส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคลนั้นเกิดแนวปฏิบัติของตนเอง

4. เป็นกระบวนการของความคิดสร้างสรรค์ (releasing creativity) กล่าวคือวิธีการในการประเมินแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีที่สร้างสรรค์ สนุกสนาน การเรียนรู้ในบรรยากาศของการประเมินแบบมีส่วนร่วมจะทำให้ผู้เข้าร่วมเกิดความเคารพในตนเอง และมีความมั่นใจในการปฏิบัติงาน

5. ใช้วิธีการที่หลากหลายในการประเมิน (using multiple methods) แต่ละวิธีถูกดัดแปลงให้เหมาะสมกับคุณลักษณะของงานที่ได้รับมอบหมาย หากเครื่องมือที่มีอยู่เดิมไม่เหมาะสม ผู้ประเมินจะร่วมกันสร้างสรรค์วิธีการและเครื่องมือใหม่ ๆ ขึ้นมา

6. มีผู้ดำเนินการที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเข้ามาเกี่ยวข้องในโครงการ (involving experts as facilitators) โดยมีฐานะเป็นผู้เชี่ยวชาญภายนอก มีบทบาทที่จะทำให้เกิดการร่วมกันตัดสินใจในการปฏิบัติงาน ช่วยระบุดจุดประสงค์ของการประเมิน รวมทั้งกำหนดวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การปฏิบัติในภาคสนาม และการเผยแพร่ข้อค้นพบที่ได้

สำหรับขั้นตอนที่บุคคลเข้าไปมีส่วนร่วมในการประเมินความต้องการจำเป็นนั้น Cohen และ Uphoff (1980 อ้างถึงใน สุรกุล เจนอบรม, 2533) ได้แบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ ประเภทที่หนึ่ง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (decision making) ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ ริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ ประเภทที่สอง การมีส่วนร่วมในการนำไปปฏิบัติ (implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหาร และการประสานขอความร่วมมือ ประเภทที่สาม การมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์ (benefits) ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล และประเภทที่สี่ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (evaluation) ซึ่ง สุกวงค์ จันทวานิช (2540) และพันธุ์ทิพย์ รามสูตร (2540) กล่าวว่าข้อมูลที่ได้จากการประเมินโดยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับแผนงานนั้นมีส่วนร่วมนี้จะมีความชัดเจน สามารถสะท้อนความคิดเห็น นิสัยใจคอ ความต้องการ และแบบแผนการดำเนินชีวิตได้อย่างแท้จริง ทำให้เข้าใจสภาพปัญหาได้ดีและรวดเร็ว สามารถมองเห็นภาพได้ชัดเจน และข้อมูลที่ได้มาจะนำไปสู่การปฏิบัติโดยตรง

นอกจากนี้การประเมินความต้องการจำเป็นจะต้องอาศัยการเรียนรู้ร่วมกันของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับโครงการทุกฝ่ายตั้งแต่บุคคลในชุมชน สมาชิกขององค์กรหรือหน่วยงานกับผู้ประเมินได้เข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจตลอดกระบวนการตั้งแต่การกำหนดปัญหา การวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของชุมชน การร่วมกันประเมินปัญหา การวางแผนการแก้ไขปัญหา การปฏิบัติตามเพื่อแก้ไขปัญหา และการติดตามประเมินผล กระบวนการดังกล่าวทำให้บุคคลทุกฝ่ายตื่นตัวได้เรียนรู้ และได้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกัน สามารถคิดวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง ก่อให้เกิดความเข้าใจและเกิดแนวคิดในการพัฒนาที่แท้จริง ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเป็นลักษณะการวิจัยเชิง

ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2538) ดังเช่นงานวิจัยของ Simonson และคณะ (1993) ที่ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการประเมินความต้องการจำเป็นโดยให้ผู้ประเมินมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนการประเมิน ผลการประเมินสรุปได้ว่าข้อมูลที่ได้มีความชัดเจน และสามารถนำข้อมูลที่ได้ไปวางแผนปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ ซึ่งจะเห็นได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการวิจัยที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากบุคคลทุกฝ่ายให้เข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เริ่มตั้งแต่กำหนดปัญหาและวัตถุประสงค์ในการวิจัย ร่วมกันวางแผน ออกแบบ และเก็บรวบรวมข้อมูล รวมทั้งวิเคราะห์ สรุปผล และนำเสนอข้อมูลที่ได้ โดยที่ผู้วิจัยซึ่งมีฐานะเป็นบุคคลภายนอกเป็นเพียงผู้คอยสนับสนุน ส่งเสริม ให้คำแนะนำ และสร้างเสริมพลังอำนาจให้มีความรู้ความเข้าใจและเกิดประสบการณ์

นอกจากจะมีการนำเอาแนวคิดการประเมินความต้องการจำเป็นแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในการประเมินความต้องการจำเป็นแล้ว ได้มีการนำแนวคิดการประเมินแบบเสริมสร้างพลังอำนาจมาใช้กันอย่างแพร่หลายอีกด้วย เช่น จากงานวิจัยของ Cook (1997) พบว่าผู้ประเมินสามารถประเมินสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง และเป็นผู้ปฏิบัติอย่างแท้จริงในฐานะของผู้ดำเนินการ ทำให้เขาสามารถช่วยเหลือตนเองและสามารถปรับปรุงแผนงานของตนโดยใช้รูปแบบการประเมินตนเอง รวมทั้งเป็นการสะท้อนความคิดเห็นของตนเองออกมา Fetterman (1996) กล่าวถึงแนวคิดการประเมินแบบเสริมสร้างพลังอำนาจ (empowerment evaluation) ว่าเป็นการใช้แนวคิดทางการประเมิน เทคนิควิธีการ และข้อค้นพบต่าง ๆ ในการสนับสนุนการพัฒนาและปรับปรุงหรือการกำหนดด้วยตนเอง (self-determination) วิธีการดังกล่าวเป็นทั้งวิธีการเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับบุคคล องค์กร ชุมชน และสังคม โดยมีองค์ประกอบที่ต้องมีการผสมผสานร่วมกันในขั้นตอนของกระบวนการประเมินการเสริมสร้างพลังอำนาจ 5 ประการ คือ

ประการที่ 1 การฝึกอบรม (training) ผู้ประเมินจะเป็นผู้ที่มียุทธศาสตร์ในการฝึกอบรมให้ผู้เข้าร่วมสามารถประเมินสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง รู้จักการประเมินตนเอง นอกจากนี้การฝึกอบรมยังเป็นขั้นตอนเบื้องต้นเพื่อให้ผู้เข้าร่วมสามารถประเมินองค์ประกอบของแผนงานซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงเป้าหมายและยุทธวิธีเพื่อบรรลุถึงเป้าหมายและการรายงานความก้าวหน้าของแผนงาน ดังเช่นงานวิจัยของ Robinson (1991) ที่ใช้แนวคิดการเสริมสร้างพลังอำนาจในการประเมินความต้องการจำเป็นของครูผู้สอนเกี่ยวกับด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยให้ครูผู้สอนเข้าร่วมในกระบวนการประเมิน ตั้งแต่การจัดทำหลักสูตร การวิเคราะห์ความต้องการจำเป็นของชุมชน การพัฒนาแผนการปฏิบัติงาน ครูผู้สอนทุกคนจะได้รับการฝึกอบรมและรับข้อมูลย้อนกลับ กระบวนการดังกล่าวสามารถที่จะแก้ปัญหาด้านการจัดการเรียนการสอนของครูได้เป็นอย่างดี

ประการที่ 2 การอำนวยความสะดวก (facilitation) ผู้ประเมินหรือผู้อำนวยความสะดวกจะคอยเป็นผู้ช่วยให้บุคคลมีความสามารถในการประเมินตนเอง และยังสนับสนุนข้อมูลที่เป็นประโยชน์ เกี่ยวกับวิธีการสร้างกลุ่มดำเนินงาน การทำงาน การพัฒนางาน และการแก้ปัญหาเบื้องต้น หรือเป็นผู้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับรูปแบบของการประเมินแก่บุคคล

ประการที่ 3 การสนับสนุน (advocacy) หลังจากมีการกำหนดเป้าหมายและรูปแบบการประเมินแล้ว ผู้ประเมินจะต้องมีหน้าที่ให้การสนับสนุนผู้เข้าร่วมสามารถประเมินแผนงานได้โดยตรง และให้คำแนะนำที่เป็นหลักการในแก้ปัญหาต่าง ๆ

ประการที่ 4 การทำให้กระจ่างและมีความชัดเจน (illumination) เป็นการสร้างความรู้และความเข้าใจโดยให้บุคคลเข้าใจบทบาทและประสบการณ์ที่แท้จริงของตนเอง

ประการที่ 5 การปล่อยให้เป็นอิสระ (liberation) เป็นการปฏิบัติที่ให้อิสระแก่บุคคล โดยสละบทบาทเดิมทั้งของตนเองและผู้อื่นที่เข้ามาครอบงำอยู่ให้หมดไป และพยายามส่งเสริมให้บุคคลค้นหาโอกาสและมุมมองหรือแนวคิดใหม่ ๆ ที่จะทำให้สามารถตัดสินใจและกำหนดบทบาทของตนเองในอนาคตได้ รวมทั้งเป็นการสร้างแนวความคิดของตนขึ้นมาใหม่อีกด้วย

Fetterman (1996) ยังได้กล่าวถึงขั้นตอนการประเมินแบบเสริมสร้างพลังอำนาจว่าประกอบด้วย 4 ขั้น ดังนี้

ขั้นที่ 1 การสำรวจจุดแข็งและจุดอ่อน หรือกำหนดจุดยืนของแผนงาน (taking stock) ผู้เข้าร่วมจะเป็นผู้ประเมินระดับความสามารถการดำเนินงานของแผนงานว่าอยู่ในระดับใด เป็นการสำรวจจุดเด่นจุดด้อยของแผนงานเพื่อทราบข้อมูลเบื้องต้นของแผนงาน

ขั้นที่ 2 การกำหนดเป้าหมายร่วมกัน (setting goals) เป็นการกำหนดเป้าหมายที่ต้องการให้เกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งเป้าหมายนี้ควรจะกำหนดร่วมกันระหว่างผู้เข้าร่วมในแผนงาน เป้าหมายดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับความเป็นจริง และสัมพันธ์กับกิจกรรมในแผนงาน คำนึงถึงการสนับสนุน ทรัพยากรที่มีอยู่ และความสามารถในการดำเนินงานตามแผนงาน

ขั้นที่ 3 การพัฒนายุทธวิธีในการดำเนินงาน (developing strategies) เป็นการช่วยให้ผู้ประเมินสามารถกำหนดยุทธวิธีในการบรรลุถึงเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของแผนงานด้วยตนเองอาจเป็นการระดมพลังสมอง (brainstorming) การร่วมกันวิจารณ์วิเคราะห์ (critical review) หรือการตกลงร่วมกัน (consensual agreement) ซึ่งเห็นได้จากงานวิจัยของ Olivier และคณะ (1995) ที่ประเมินความต้องการจำเป็นของพ่อแม่ที่มีลูกเป็นเด็กตลอดแก้วในเมือง Witwatersrand เป็นการเสริมสร้างพลังอำนาจพ่อแม่ของเด็กให้มาร่วมอภิปรายกลุ่ม เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการจำเป็นของพ่อแม่ในด้านการดูแลและอารมณ์ของเด็ก ทศนคติของครูที่มีต่อเด็ก ปัญหาการเรียนการสอนในโรงเรียน ซึ่งวิธีการดังกล่าวจะทำให้ได้ข้อมูลที่ตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด

ขั้นที่ 4 การทำเอกสารรายงานความก้าวหน้า (documenting progress) ผู้ประเมินจะต้องกำหนดประเภทของเอกสารหรือรายงานที่น่าเชื่อถือและมีความถูกต้อง เอกสารหรือรายงานดังกล่าวจะเป็นตัวช่วยกำกับ ควบคุม และรายงานความก้าวหน้าตามเป้าหมายของแผนงาน

จากที่กล่าวมา สรุปได้ว่าคุณลักษณะที่สำคัญของเทคนิคที่ใช้ในการประเมินความต้องการจำเป็น เพื่อให้การประเมินความต้องการจำเป็นประสบความสำเร็จ ได้ข้อมูลที่ตรงกับความต้องการจำเป็นที่แท้จริงของกลุ่มเป้าหมายนั้น มีลักษณะที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. เป็นเทคนิคที่เปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องที่มีส่วนได้ส่วนเสียหรือเจ้าของความต้องการจำเป็นมีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็น สามารถร่วมกันวิเคราะห์ความต้องการจำเป็นร่วมกัน มีการวางแผน ร่วมกันออกแบบวิธีนำเสนอความต้องการจำเป็น และวางแผนดำเนินงานเพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน บุคคลจะมีส่วนร่วมในขั้นตอนของประเมินความต้องการจำเป็น ซึ่งเป็นลักษณะของการประเมินความต้องการจำเป็นแบบมีส่วนร่วม

2. เป็นเทคนิคที่ต้องคำนึงถึงความร่วมมือและบรรยากาศที่เป็นประชาธิปไตยเป็นพื้นฐาน ผู้เข้าร่วมสามารถประเมินสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง และเป็นผู้ปฏิบัติอย่างแท้จริงในฐานะของผู้ดำเนินการ โดยมีบุคคลคอยช่วยเหลือ ส่งเสริม สนับสนุน อำนวยความสะดวกแก่ผู้เข้าร่วมทำให้เขาสามารถช่วยเหลือตนเองและสามารถปรับปรุงแผนงานของตนโดยใช้รูปแบบการประเมินตนเอง รวมทั้งเป็นการสะท้อนความคิดเห็นของตนเองออกมา ซึ่งอาศัยแนวคิดการประเมินแบบเสริมสร้างพลังอำนาจ

3. เป็นเทคนิคที่ต้องอาศัยการเรียนรู้ร่วมกันของบุคคลทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการ ทุกคนมีส่วนร่วมและมีบทบาทในการตัดสินใจตลอดกระบวนการ ตั้งแต่การกำหนดปัญหา การวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการ การร่วมกันประเมินปัญหา การแก้ไขปัญหา และการติดตามประเมินผล ซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้บุคคลผู้เข้าร่วมทุกฝ่ายตื่นตัวได้เรียนรู้และได้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกัน สามารถคิดวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง ก่อให้เกิดความเข้าใจในชุมชน และเกิดแนวคิดในการพัฒนาที่แท้จริง มีความเชื่อมั่นในการร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเป็นลักษณะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

4. เป็นเทคนิคที่ผู้วิจัยเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการประเมินเป็นระยะ ๆ เพื่อเป็นการตรวจสอบปัญหาและความสำเร็จของกระบวนการทำงานร่วมกัน โดยใช้วิธีการประเมินแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นกระบวนการของความร่วมมือเพื่อแก้ไขปัญหาโดยการสร้างและใช้ความรู้ร่วมกัน

ดังนั้นในปัจจุบันจึงได้มีความพยายามในการพัฒนาเทคนิควิธีการเพื่อผู้ประเมินสามารถประเมินความต้องการจำเป็นของกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้ได้ผลที่ถูกต้อง ตรงกับความต้องการจำเป็นที่แท้จริงมากที่สุด โดยใช้คุณลักษณะดังที่กล่าวมาเป็นพื้นฐาน

ตอนที่ 3 มโนทัศน์เกี่ยวกับเทคนิคเสียงจากภาพ และเทคนิคการสนทนากลุ่ม

การวิจัยครั้งนี้ให้ความสำคัญกับการประเมินความต้องการจำเป็นแบบมีส่วนร่วมและการเสริมสร้างพลังอำนาจในกระบวนการประเมินความต้องการจำเป็น จึงได้มีการศึกษาเทคนิคที่สอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว และพบว่ามโนทัศน์การประเมินอยู่ 2 เทคนิคที่น่าสนใจ ได้แก่ เสียงจากภาพ และการสนทนากลุ่ม ดังนั้นรายละเอียดของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในตอนที่ 3 ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอเกี่ยวกับเทคนิคการประเมินความต้องการจำเป็นซึ่งจำแนกออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 มโนทัศน์เกี่ยวกับเทคนิคเสียงจากภาพ และส่วนที่ 2 มโนทัศน์เกี่ยวกับเทคนิคการสนทนากลุ่ม

ส่วนที่ 1 มโนทัศน์เกี่ยวกับเทคนิคเสียงจากภาพ (photovoice)

1. ความหมายของเทคนิคเสียงจากภาพ

เทคนิคเสียงจากภาพเป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้บุคคลนำเสนอความคิดเห็น ระบุความต้องการจำเป็น และส่งเสริมแนวคิดหรือทัศนะของตนเองเกี่ยวกับปัญหาหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยเทคนิคทางภาพถ่าย (photographic technique) โดยให้บุคคลบันทึกภาพจากเรื่องราวหรือเหตุการณ์ แล้วนำภาพถ่ายมานำเสนอเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงสภาพปัญหาหรือความต้องการจำเป็นในช่วงการสนทนาและอภิปรายกลุ่ม โดยถือว่าการใช้ภาพถ่ายมานำเสนอเรื่องราวหรือสภาพปัญหาจะเป็นตัวกระตุ้น และส่งเสริมความคิดของผู้เข้าร่วมเพื่อร่วมกันรับรู้และระลึกถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างชัดเจน (Wang and Burris, 1994, 1997; Wang and others, 1996) นอกจากนี้เทคนิคเสียงจากภาพยังเป็นเครื่องมือสำหรับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมตามแนวคิดของ Israel และคณะ (อ้างถึงใน Wang and others, 1996) ซึ่งมีคุณลักษณะที่สำคัญ 5 ประการ ดังนี้ ประการแรก เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับสมาชิกในชุมชน ประการที่สอง เป็นกระบวนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกันทั้งนักประเมินภายในและภายนอก เป็นการเปิดโอกาสให้บุคคลสามารถแสดงความคิดเห็นและให้ข้อมูลย้อนกลับแก่บุคคลอื่นที่ร่วมในกระบวนการประเมิน ประการที่สาม เป็นกระบวนการที่กระตุ้นให้สมาชิกร่วมกันคิดวิเคราะห์ และสะท้อนความคิดของตนเองโดยใช้ภาพถ่ายเป็นสื่อในการอภิปรายกลุ่ม ประการที่สี่ ผู้เข้าร่วมทุกคนเป็นผู้ที่มีความกระตือรือร้นในการสร้างสรรค์ความคิด (active co-creators) ในโครงการหรือการกำหนดนโยบายต่าง ๆ และประการสุดท้าย ในเทคนิคจะประกอบด้วยเทคนิคการประเมินหลายเทคนิค เช่น การสำรวจ การสนทนาและการอภิปรายกลุ่ม เพื่อที่จะให้เป้าหมายการวิจัย ขั้นตอนการปฏิบัติ และการประเมินผลมีความเหมาะสมและสมดุลง่ายมากที่สุด

2. จุดมุ่งหมายของเทคนิคเสียงจากภาพ

จุดมุ่งหมายหลักของเทคนิคเสียงจากภาพมี 3 ประการ (Wang and others, 1996; Wang and Burris, 1997) ประการแรก เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคลสามารถบันทึก นำเสนอ พร้อมทั้งสามารถสะท้อนถึงความเข้มแข็งและสภาพปัญหาของชุมชน ประการที่สอง เพื่อกระตุ้นให้บุคคลร่วมกันคิดวิเคราะห์และสร้างสรรค์องค์ความรู้ทางสังคมเกี่ยวกับสภาพปัญหาของชุมชนโดยการสนทนาและการอภิปรายกลุ่ม ซึ่งมีภาพถ่ายเป็นสื่อในการกระตุ้นความคิดของผู้เข้าร่วมอภิปราย และประการที่สาม เพื่อนำผลหรือข้อมูลที่ได้จากการอภิปรายกลุ่มไปกำหนดเป็นนโยบายการปฏิบัติ

3. ประเด็นการวิจัยที่ใช้เทคนิคเสียงจากภาพ

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับเทคนิคเสียงจากภาพ (Wang and Burris, 1994, 1997; Wang and others, 1996; Wang, 1998; Wang and others, 1998) พบว่าประเด็นที่เหมาะสมสำหรับการวิจัยโดยใช้เทคนิคเสียงจากภาพนั้น เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต การดำเนินชีวิตประจำวัน ของบุคคล และความเป็นอยู่ของบุคคลในชุมชน ซึ่งบุคคลจะเข้าไปเกี่ยวข้องและมีส่วนได้ส่วนเสียกับประเด็นเหล่านั้นโดยตรง เช่น ด้านการส่งเสริมคุณภาพชีวิต ด้านสุขภาพอนามัย ด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชน เป็นต้น

4. พัฒนาการของแนวคิดเทคนิคเสียงจากภาพ

Wang และ Burris (1994, 1997) พัฒนาเทคนิคเสียงจากภาพมาจาก 3 แนวคิด ดังนี้
แนวคิดแรกเป็นการศึกษาแบบเสริมสร้างพลังอำนาจ (empowerment education) ของนักศึกษศึกษาชาวบราซิลชื่อ Paulo Freire เริ่มจากให้บุคคลนำเสนอปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นปัญหาที่สามารถพบได้ด้วยตนเอง Freire มีแนวคิดว่าควรให้บุคคลมีความเป็นอิสระในตนเอง สามารถที่จะเรียนรู้และกระทำสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง เนื่องจากบุคคลจะเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพปัญหาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ซึ่งเขาสามารถเรียนรู้มาจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน ดังนั้นวิธีการหนึ่งที่จะให้บุคคลในชุมชนสามารถคิดวิเคราะห์วิจารณ์เกี่ยวกับสภาพของชุมชนได้ก็คือการจัดสนทนาร่วมกัน (dialogue approach) เพื่อร่วมกันคิดวิเคราะห์ กำหนดและระบุสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นวิธีการในการสร้างสรรค์องค์ความรู้ทางสังคมโดยมีภาพถ่าย (visual image) เป็นสื่อช่วยในการนำเสนอ "สภาพความเป็นจริง" หรือ "สถานการณ์ปัญหา" (coded situation-problem) ซึ่ง Freire (อ้างถึงใน

Wallerstein and Bernstein, 1988) ได้เสนอรูปแบบพื้นฐานในการเสริมสร้างพลังอำนาจในการสนทนากลุ่มเพื่อให้ผู้เข้าร่วมสนทนาสามารถคิดวิเคราะห์วิจารณ์จากสภาพปัญหาไว้ 3 ชั้น คือ

ขั้นที่ 1 การรับฟังสภาพของปัญหา (listening stage) เป็นขั้นตอนที่ให้สมาชิกทุกคนร่วมกันระบุปัญหา และจัดลำดับความสำคัญของปัญหาเพื่อจะได้มีความรู้ความเข้าใจต่อปัญหาที่เกิดขึ้น

ขั้นที่ 2 การสนทนาแบบมีส่วนร่วม (participatory dialogue stage) เป็นขั้นตอนที่ใช้ประเด็นเรื่องราวมาระบุลักษณะของปัญหา โดยมีอุปกรณ์ประกอบการสนทนาที่เรียกว่า "รหัส" (code หรือ codifications) ช่วยให้การนำเสนอปัญหาให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในช่วงของการอภิปรายกลุ่มผู้ดำเนินการสนทนาหรือผู้อำนวยความสะดวก (facilitators) ต้องมียุทธวิธีในการตั้งประเด็นคำถามเพื่อให้ความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมสนทนามีการเคลื่อนไหว Freire จึงได้เสนอแนวทางในการกำหนดประเด็นคำถามไว้ 5 ชั้น ประกอบด้วย ขั้นที่ 1 บรรยายสิ่งที่เห็นและแสดงความรู้สึกที่เกิดขึ้น ขั้นที่ 2 ระบุถึงระดับของปัญหา ขั้นที่ 3 ร่วมกันเสนอประสบการณ์ที่เหมือนกันต่อสภาพปัญหา ขั้นที่ 4 ระบุสาเหตุของปัญหาที่ยังเป็นอยู่ และขั้นที่ 5 พัฒนาแผนงานในการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา

ขั้นที่ 3 การปฏิบัติ (action stage) เป็นขั้นตอนที่บุคคลนำผลการวิเคราะห์ปัญหาจากประสบการณ์ของแต่ละบุคคลในช่วงของการสนทนากลุ่มมาใช้ในสถานการณ์ที่เป็นจริง (real world) เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

แนวคิดที่สองเกี่ยวกับทฤษฎีความเป็นผู้หญิง (feminist theory) Maguire (อ้างถึงใน Wang and Burris, 1997) กล่าวว่าการศึกษาแบบมีส่วนร่วมมักประสบปัญหาเรื่องความลำเอียงทางเพศด้วยเหตุนี้ถ้ามีการใช้เทคนิคเสียงจากภาพก็สามารถแก้ปัญหาดังกล่าวได้ เพราะบุคคลใดก็ได้สามารถที่จะใช้กล้องถ่ายรูปสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูล ไม่ว่าจะเป็นเด็ก ชาวชนบท ผู้ใช้แรงงาน หรือบุคคลที่ไม่มีความรู้ อ่านหนังสือหรือเขียนหนังสือไม่ได้ ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้บุคคลเหล่านี้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อชุมชนของตนเองและสิ่งรอบข้างได้อย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้ Frankenberg (อ้างถึงใน Wang and Burris, 1994) ยังได้ศึกษาและสังเกตการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้หญิง การใช้ชีวิตส่วนตัวและพฤติกรรมที่เห็นได้อย่างเด่นชัดจากกิจกรรมต่าง ๆ ของผู้หญิง พบว่าความคิดและประสบการณ์ที่เกิดขึ้นมาจากการสร้างความรู้ความเข้าใจร่วมกันของบุคคลทุกฝ่าย

และแนวคิดสุดท้ายเป็นแนวคิดของ Stryker เกี่ยวกับเรื่องของการถ่ายภาพที่จัดทำไว้เป็นเอกสาร (documentary photography) โดยถือว่าภาพถ่ายที่จัดทำไว้เป็นเอกสารสามารถอธิบายให้เห็นสภาพความจริงที่เกิดขึ้นในสังคม และเป็นการกระตุ้นจิตสำนึกทางสังคม (social conscience) ของบุคคลให้รับรู้เรื่องราวและระลึกปัญหาที่เกิดขึ้น

5. อุปกรณ์ที่ใช้ในเทคนิคเสียงจากภาพ

Wang และ Burris (1997) กล่าวถึงองค์ประกอบที่จำเป็นสำหรับการนำเทคนิคเสียงจากภาพไปใช้ในการประเมินความต้องการจำเป็นว่ามีด้วยกัน 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ ผู้ดำเนินการ ผู้เข้าร่วม และวัสดุอุปกรณ์ประกอบในกระบวนการ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

5.1 ผู้ดำเนินการ (facilitator) แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ ผู้ดำเนินการที่เป็นบุคคลภายใน (insider facilitator) เกี่ยวข้องกับการบริหารงานในชุมชน เช่น ผู้นำท้องถิ่น ครูอาจารย์ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เป็นต้น กับผู้ดำเนินการที่เป็นบุคคลภายนอก (outsider facilitator) อาจเป็นหัวหน้าหน่วยงานในระดับสูงของจังหวัด หรือเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีส่วนร่วมหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานในโครงการหรือแผนงาน Wang และ Burris ได้กล่าวถึงบทบาทของผู้ดำเนินการในกระบวนการของเทคนิคเสียงจากภาพว่าจะต้องไม่มีแบ่งแยกกับผู้เข้าร่วมอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ ผู้ดำเนินการอาจร่วมบันทึกภาพเพื่อนำมาแสดงเรื่องราวปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และผู้เข้าร่วมอาจเป็นผู้นำในการสนทนาและอภิปรายกลุ่มโดยตั้งประเด็นคำถามแก่ผู้เข้าร่วมคนอื่น ๆ ซึ่งเป็นการส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้เข้าร่วมได้อภิปรายและแสดงความคิดเห็นได้อีกด้วย และที่สำคัญผู้ดำเนินการต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้เข้าร่วมทุกคนสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต้องจัดหาแหล่งข้อมูลเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้เข้าร่วมในกระบวนการวิจัย นอกจากนี้ผู้ดำเนินการจะต้องคุณลักษณะที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. รู้จักธรรมชาติของชุมชนและลักษณะบุคคลที่เป็นผู้เข้าร่วมในการวิจัย เช่น ระบบเศรษฐกิจของชุมชน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วัฒนธรรม ภาษาถิ่น นิสัยใจคอ
2. สามารถดำเนินการให้กลุ่มหรือชุมชนปฏิบัติงานร่วมกันอย่างเปิดเผยต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น
3. สนับสนุนและส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมมีรูปแบบการถ่ายภาพที่เป็นอิสระ
4. ต้องคำนึงถึงธรรมชาติทางการเมืองในการถ่ายภาพและลักษณะการทำงานที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากชุมชน
5. สามารถกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมเข้าใจในกระบวนการของเทคนิคเสียงจากภาพว่าเป็นกระบวนการอภิปรายกลุ่มและการปฏิบัติงานร่วมกัน
6. สามารถสร้างบรรยากาศในการสนทนาและอภิปรายกลุ่ม รวมทั้งสามารถกำหนดประเด็นคำถามจากภาพถ่ายได้
7. มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้กล้องถ่ายรูป และสามารถให้คำแนะนำแก่ผู้เข้าร่วมได้

5.2 ผู้เข้าร่วม (participants) หมายถึงกลุ่มของบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับทุกขั้นตอนของการคัดเลือกภาพและกระบวนการในการวางแผนงาน ซึ่งอาจจะเป็นบุคคลในท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้น ๆ หรือเป็นบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นและมีความสนใจต้องการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของตนเองให้ดีขึ้น

5.3 วัสดุและอุปกรณ์ประกอบในกระบวนการ ประกอบด้วย กล้องถ่ายรูป ฟิล์มถ่ายรูป แบตเตอรี่ แฟลช สมุดติดภาพ เครื่องฉายสไลด์ เป็นต้น

6. การใช้เทคนิคเสียงจากภาพในการประเมินความต้องการจำเป็นแบบมีส่วนร่วม

ขั้นตอนการนำเทคนิคเสียงจากภาพไปใช้ในการประเมินความต้องการจำเป็นแบบมีส่วนร่วมประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 การอบรมและฝึกฝนเทคนิคเสียงจากภาพ (photovoice training) ผู้ดำเนินการต้องฝึกฝนและอบรมให้ผู้เข้าร่วมมีความรู้ความเข้าใจส่วนประกอบและการทำงานของกล้องถ่ายรูป วิธีการและขั้นตอนการถ่ายภาพ รูปแบบการถ่ายภาพ การเลือกเหตุการณ์และเรื่องราวในการถ่ายภาพ รวมทั้งการปฏิบัติที่เหมาะสมในการถ่ายภาพ เช่น บุคลิกภาพ การวางตัว การสร้างมิตรภาพที่ดีกับบุคคลและชุมชน

ขั้นที่ 2 การดำเนินการอภิปรายกลุ่ม (group discussion) จุดประสงค์ที่สำคัญของการจัดอภิปรายกลุ่มก็เพื่อส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมสามารถสะท้อนความคิดเห็น ระบุความต้องการจำเป็น โดยการนำภาพถ่ายที่บันทึกไว้ร่วมกันแสดงความคิดเห็น แสดงความรู้สึกและหาแนวทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

ขั้นที่ 3 การวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วม (participatory analysis) มี 3 ขั้น คือ

3.1 การคัดเลือกภาพ (selecting) เป็นการเลือกภาพถ่ายที่เป็นปัญหาหรือความต้องการจำเป็นอย่างแท้จริงเพื่อใช้เป็นสื่อในการอภิปรายกลุ่ม จะต้องเป็นภาพที่สามารถสะท้อนให้ผู้เข้าร่วมอภิปรายทุกคนมองเห็นและเข้าใจถึงปัญหาที่เกิดขึ้นได้รวดเร็วและชัดเจนที่สุด

3.2 การกำหนดกรอบความคิดจากภาพ (contextualizing) เป็นการบรรยายเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นประกอบภาพถ่าย ดังภาพตัวอย่างที่ 1

ภาพตัวอย่างที่ 1 การกำหนดกรอบความคิดจากภาพ

คำบรรยายภาพ ปัญหาเรื่องน้ำดื่มเป็นปัญหาที่สำคัญสำหรับหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนพื้นที่สูง น้ำใช้จะไม่ค่อยมีความสะอาดเท่าที่ควร จากภาพนี้ จะเห็นได้ว่าผู้หญิงคนนี้ก็กำลังรองน้ำจากก๊อกน้ำของหมู่บ้าน ซึ่งมีเพียง 2 อัน เป็นการสูบน้ำมาจากบ่อเก็บน้ำโดยใช้เครื่องสูบน้ำไฟฟ้า และเมื่อเครื่องสูบน้ำในหมู่บ้านเสีย ชาวบ้านก็ไม่สามารถใช้น้ำจากก๊อกน้ำนี้ได้ ฉันทำยภาพนี้มาก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงความลำบากและความขัดสนเรื่องน้ำดื่ม น้ำใช้ในหมู่บ้านของฉัน”

ที่มา : Wang และ Burris, 1997: 381

3.3 การประมวลและจัดหมวดหมู่ภาพ (codifying) เป็นขั้นตอนที่ผู้เข้าร่วมช่วยกัน แยกแยะเรื่องราวหรือความต้องการจำเป็นออกเป็น 3 มิติ (dimension) คือ (1) ประเด็นปัญหาซึ่งจำเป็นต้องได้รับการแก้ไข (2) สาระสำคัญของปัญหา และ (3) ทฤษฎีในการปฏิบัติ ซึ่งได้มาจากการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันในช่วงการอภิปราย

นอกจากนี้ Wang และคณะ (1998) ได้เสนอขั้นตอนการใช้เทคนิคเสียงจากภาพเป็นเครื่องมือในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมตามโครงการส่งเสริมและสนับสนุนสุขภาพอนามัยของผู้หญิงชนบทในมณฑลยูนนาน ประเทศจีน ดังต่อไปนี้

1. กำหนดหลักการและแนวคิดของปัญหา (conceptualizing the problems)
2. ระบุเป้าหมายและวัตถุประสงค์ (defining goals and objectives)
3. จัดหาชุมชนที่จะทำการศึกษา (selecting the sites)

4. เลือกแนวทางและวิธีวิทยาการปฏิบัติ (selecting methodology)
5. จัดหาเงินทุนเพื่อสนับสนุนและช่วยเหลือ (securing funding)
6. ให้ความรู้แก่ผู้ฝึกอบรม (training the trainers)
7. กำหนดเกณฑ์และวิธีการคัดเลือกผู้เข้าร่วม (sampling and recruiting)
8. ปฏิบัติตามขั้นตอนของเทคนิคเสียงจากภาพ
 - 8.1 ให้การอบรมและฝึกฝนเทคนิคเสียงจากภาพ (photovoice training)
 - 8.2 ระบุหัวข้อในการถ่ายภาพ (devising theme for taking pictures)
 - 8.3 ถ่ายภาพ (taking pictures)
 - 8.4 ดำเนินการอภิปรายกลุ่ม (group discussion)
 - 8.5 สะท้อนความคิดเห็น (critical reflection) และการสนทนา (dialogue)
 - 8.5.1 การคัดเลือกภาพ (selecting)
 - 8.5.2 การกำหนดกรอบความคิดจากภาพ (conceptualizing)
 - 8.5.3 การประมวลและจัดหมวดหมู่ภาพ (codifying)
 - 8.6 เขียนสรุปเรื่องราวที่เกิดขึ้น (writing down stories)
9. การประเมินความก้าวหน้า (formative evaluation)
10. เผยแพร่ข้อค้นพบ (disseminating finding)
 - 10.1 จัดทำสไลด์เพื่อเสนอปัญหา
 - 10.2 นำเสนอผลให้ชุมชนรับรู้
 - 10.3 จัดประชุมเพื่อนำเสนอผล
 - 10.4 เขียนบทความ/รายงาน นำเสนอแก่บุคคลทั่วไป
11. เสนอนโยบาย (advocating policy) สนับสนุนแนวทางแก้ปัญหา
12. ผู้เกี่ยวข้องตัดสินใจกำหนดนโยบายแนวทางแก้ปัญหา (policy decision-making)
13. นำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ (implementing policy)
14. ประเมินผลลัพธ์แบบมีส่วนร่วม (participatory outcome evaluation)

7. ข้อค้นพบจากการนำเทคนิคเสียงจากภาพไปปฏิบัติ

จากการที่ได้นำเทคนิคเสียงจากภาพไปประเมินความต้องการจำเป็นแบบมีส่วนร่วมนั้น Wang และ Burris (1997) ได้เสนอแนวคิดที่สำคัญซึ่งเป็นข้อค้นพบในหลายประเด็น คือภาพถ่ายที่นำมาเสนอในการอภิปรายกลุ่มเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาหรือความต้องการจำเป็นสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการกระตุ้นความคิดของผู้เข้าร่วมสนทนาได้เป็นอย่างดี และเป็นกระบวนการที่มีความเหมาะสมตาม

แนวคิด "Theory Failure" ของ Green และ Lewis (อ้างถึงใน Wang and Burris, 1997) ที่กล่าวว่า "ปัญหาที่นักวิจัยต้องเผชิญอยู่เสมอ คือปัญหาที่บุคคลท้องถิ่นของชุมชนนั้น ๆ ไม่มีความรู้และมีปัญหาในด้านการอ่านและการเขียน" แต่การใช้เทคนิคเสียงจากภาพสามารถแก้ปัญหาในประเด็นดังกล่าวได้ ทำให้บุคคลสามารถนำเสนอปัญหาหรือความต้องการจำเป็นที่สะท้อนความจริงของบุคคลและชุมชนได้และยังเป็นเครื่องมือวินิจฉัยที่มีพื้นฐานมาจากชุมชน (community-based diagnostic tool) ตามหลักการประเมินความต้องการจำเป็นแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งสามารถส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคลในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและรับฟังความคิดเห็นในการตัดสินใจในเชิงนโยบาย

เสียงจากภาพเป็นเทคนิคที่เพิ่งได้รับการพัฒนาขึ้น จึงยังไม่ค่อยมีผู้วิจัยนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการประเมินมากนัก กองทุนสนับสนุนในโครงการพัฒนาและส่งเสริมสุขภาพอนามัยของผู้หญิงชาวบ้านในเมืองยูนนาน ประเทศจีน (Ford Foundation Supported Yunnan Women's Reproductive Health and Development Program : YWRHDP) ได้ทดลองนำเทคนิคเสียงจากภาพไปใช้ประเมินความต้องการจำเป็นด้านสุขภาพอนามัยและความเป็นอยู่ (อ้างถึงใน Wang and Burris, 1997) มีผู้เข้าร่วมเป็นผู้หญิงชาวบ้านในมณฑลยูนนาน โดยผู้เข้าร่วมทุกคนจะได้ฝึกฝนอบรมตามขั้นตอนและกระบวนการประเมิน ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าเทคนิคเสียงจากภาพสามารถสะท้อนปัญหาและความต้องการจำเป็นของบุคคลและชุมชนได้อย่างชัดเจน ผู้เข้าร่วมมีโอกาสประเมินความต้องการจำเป็นด้วยตนเอง ทำให้ผลความต้องการจำเป็นตรงกับความต้องการจำเป็นที่แท้จริง นอกจากนี้ผู้เข้าร่วมทุกคนมีความคิดเห็นว่าการบวนการของเทคนิคเสียงจากภาพเน้นการเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้เรื่องราว และวิธีการแก้ปัญหาจากประสบการณ์ที่ผ่านมามีด้วยตนเอง เป็นการเสริมสร้างพลังอำนาจแก่ผู้เข้าร่วม ทำให้สามารถทำการประเมินสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง

นอกจากนี้ Wang และศูนย์บริหารงานด้านที่อยู่อาศัยของเมือง Washtenaw (1998) ได้ใช้เทคนิคเสียงจากภาพเป็นเครื่องมือในการประเมินความต้องการจำเป็นของกลุ่มบุคคลซึ่งไม่มีที่อยู่ในมลรัฐมิชิแกนตามโครงการ "Language of Life" ผู้เข้าร่วมในโครงการทุกคนได้รับการฝึกฝนอบรมเกี่ยวกับเทคนิคเสียงจากภาพ และมีโอกาสแสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระและเต็มที่ด้วยวิธีการ 3 แบบ คือ การถ่ายภาพปัญหาที่เกิดขึ้น การนำเสนอภาพถ่ายโดยจัดเป็นนิทรรศการ และการนำเสนอภาพสไลด์ต่อผู้เกี่ยวข้องกับการบริหารงานในโครงการ ผลการวิจัยในครั้งนี้พบว่ากระบวนการของเทคนิคเสียงจากภาพส่งเสริมให้บุคคลที่เข้าร่วมมีความกระตือรือร้นในการนำเสนอปัญหาและความต้องการจำเป็น ผู้เข้าร่วมมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ตามความรู้สึกนึกคิดของตนเอง สามารถกำหนดประเด็นปัญหาซึ่งเป็นการความต้องการจำเป็นด้วยมีสื่อที่น่าสนใจคือภาพถ่ายที่บันทึกมา และปัจจุบันในประเทศสหรัฐอเมริกา เทคนิคเสียงจากภาพถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแบ่งแยกแผนงานของนักเรียนมัธยมศึกษาและเจ้าหน้าที่สุขภาพในหมู่บ้านอีกด้วย (อ้างถึงใน Wang and Burris, 1997)

8. จุดเด่นของเทคนิคเสียงจากภาพ

เทคนิคเสียงจากภาพมีจุดเด่นหลายประการในการนำไปใช้เพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับการประเมินความต้องการจำเป็นแบบมีส่วนร่วม (Wang and other, 1996; Wang and Burris, 1997) ประการแรก คือ ส่งเสริมให้ผู้วิจัยและผู้ปฏิบัติการได้รับรู้มุมมองหรือข้อคิดเห็นของบุคคลต่อปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง โดยใช้วิธีการประเมินความต้องการจำเป็นแบบมีส่วนร่วม หรือการประเมินแบบมีส่วนร่วม (participatory appraisal) ซึ่งข้อมูลหรือข้อความรู้ที่ได้มาจะเป็นปัญหาที่เป็นความต้องการจำเป็นของชุมชนอย่างแท้จริง ประการที่สอง เป็นกระบวนการที่มีศักยภาพ ส่งเสริมให้บุคคลอธิบายความต้องการจำเป็นตามการรับรู้ของตนเอง โดยมีภาพถ่ายจากเหตุการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงมาเสนอ ทำให้ผู้เข้าร่วมได้แสดงออกถึงความรู้สึกและคุณค่าในเหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วยตนเอง ประการที่สาม สามารถยืนยันความคิดและทัศนียภาพของบุคคลต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้เป็นอย่างดี โดยที่บุคคลนั้นไม่จำเป็นต้องมีความสามารถในการอ่านหรือการเขียน ประการที่สี่ สามารถดำเนินการได้ง่ายและสะดวก บุคคลสามารถบันทึกภาพจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามความคิดของตนเองได้ทันที โดยไม่ต้องมีผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิจัยคอยช่วยเหลือหรือให้คำแนะนำ ประการที่ห้า ส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคลหรือชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินความต้องการจำเป็นและการปฏิบัติตามแผนงาน ทำให้ผู้เข้าร่วมมีความภูมิใจและรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของแผนงานหรือโครงการ ประการที่หก ช่วยระบุเป้าหมายของแผนงานที่ปฏิบัติแก่บุคคลอื่นได้รับทราบในระหว่างการประเมิน และได้ข้อมูลย้อนกลับที่เป็นประโยชน์จากบุคคลที่พบเห็น ประการที่เจ็ด ช่วยส่งเสริมและกระตุ้นให้ผู้ประเมินทุกคนสามารถบรรยายและแสดงความคิดเห็นต่อเรื่องราวที่เกิดขึ้น โดยการตั้งคำถามเพื่อเรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ จากภาพถ่ายที่บันทึกมา และประการสุดท้าย สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการกำหนดนโยบายโดยการส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมสามารถจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ร่วมกันอภิปรายปัญหาและหาแนวทางแก้ไข ทั้งยังสร้างเสริมบทบาทการทำหน้าที่เป็นผู้ประเมินให้สามารถประเมินความต้องการจำเป็นด้วยตนเอง

9. จุดด้อยของเทคนิคเสียงจากภาพ

จากการนำเทคนิคเสียงจากภาพไปเป็นเครื่องมือประเมินความต้องการจำเป็นด้านสุขภาพอนามัยและการดำรงชีวิตในประเทศจีน พบว่ายังมีข้อจำกัดอยู่หลายประการ (Wang and Burris, 1997) ประการที่หนึ่ง สภาพทางการเมืองอาจส่งผลต่อการนำเสนอปัญหาหรือความต้องการจำเป็นของผู้เข้าร่วม ทำให้ผู้เข้าร่วมไม่กล้าแสดงความคิดเห็นหรือแนวคิดของตนเอง ประการที่สอง การตัดสินใจด้วยเหตุผลของตนเอง (personal judgment) อาจเข้ามามีส่วนแทรกซ้อนในการนำเสนอประเด็นปัญหาต่าง ๆ เช่น การเลือกเรื่องราวในบันทึกภาพ คุณลักษณะของบุคคลที่มาพิจารณาภาพถ่ายเพื่อใช้เป็นสื่อ

ในการอภิปรายกลุ่ม การคัดเลือกภาพถ่ายที่เหมาะสมที่จะใช้เป็นสื่อในการอภิปรายกลุ่ม เป็นต้น ประการที่สาม ผู้เข้าร่วมจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนและช่วยเหลือ ทั้งทางด้านการเงิน และวัสดุ อุปกรณ์ ประการที่สี่ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลทำได้ง่ายและสะดวก แต่มีความยากในการวิเคราะห์และสรุปผล เนื่องจากข้อมูลที่ได้มามีจำนวนมากและมีความซับซ้อน จึงเป็นปัญหาในการจำแนกประเด็นต่าง ๆ เพื่อให้ข้อมูลมีความกะทัดรัดและชัดเจน ประการที่ห้า กระบวนการของเทคนิคเสียงจากภาพต้องได้รับความร่วมมือจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับแผนงานที่ปฏิบัติ ทั้งฝ่ายบุคลากรในชุมชน เจ้าหน้าที่ในท้องถิ่น และผู้เข้าร่วมในกระบวนการ จึงจะทำให้การปฏิบัติประสบความสำเร็จ และประการสุดท้าย หลักการคิดของบุคคลอาจไม่สอดคล้องหรือตรงกับสภาพเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริง เช่น การใช้สำนวนและภาษาเพื่อบรรยายภาพถ่าย เป็นต้น

สรุปได้ว่าการประเมินความต้องการจำเป็นโดยใช้เทคนิคเสียงจากภาพนั้น ผู้ที่เป็นเจ้าของความต้องการจำเป็นหรือผู้เข้าร่วมในกระบวนการประเมินจะเป็นบุคคลท้องถิ่นในชุมชน โดยไม่จำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ หรือมีการศึกษาในระดับสูง อาทิเช่น ชาวบ้านในหมู่บ้าน ผู้สูงอายุ เด็ก หรือบุคคลที่มีปฏิสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับสภาพปัญหาที่เป็นอยู่ บุคคลเหล่านี้จะมีประสบการณ์และมีความรู้ความเข้าใจต่อสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี ส่วนประเด็นที่ใช้ในการศึกษาความต้องการจำเป็น ส่วนใหญ่เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของบุคคลนั้น ๆ เช่น ด้านสุขภาพอนามัย ด้านสิ่งแวดล้อมชุมชน และด้านการดำเนินชีวิตประจำวัน เป็นต้น

ส่วนที่ 2 มโนทัศน์เกี่ยวกับเทคนิคการสนทนากลุ่ม

ปัจจุบันการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้เทคนิคกระบวนการกลุ่มเป็นวิธีการที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในประเมินความต้องการจำเป็น เนื่องจากมีคุณลักษณะเด่นคือเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมมีปฏิสัมพันธ์โดยการเผชิญหน้ากัน (face-to-face interaction) ทำให้สามารถเข้าใจมุมมองและความต้องการของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder) นอกจากนี้ผู้เข้าร่วมยังได้มีโอกาสเสนอและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของตนเองต่อผู้อื่นได้อีกด้วย Witkin และ Altschuld (1995) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการกลุ่มว่าจะต้องผ่านกระบวนการด้วยกัน 3 ขั้นตอน กล่าวคือ ขั้นตอนที่ 1 การวางแผน (planning) เป็นการกำหนดวัตถุประสงค์ในการประชุม การคัดเลือกผู้เข้าร่วม การจัดเตรียมสถานที่ วิธีดำเนินการ และผู้นำกลุ่มและการเชิญผู้เข้าร่วมประชุม ขั้นตอนที่ 2 เป็นการจัดดำเนินการตามกระบวนการกลุ่ม (implementation) และขั้นตอนที่ 3 เป็นการติดตามผล (follow-up) การวิเคราะห์ข้อมูลและการใช้ข้อมูลซึ่งเป็นผลที่ได้จากการประชุม รวมทั้งการรายงานผลการประชุมแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจและผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย สำหรับเทคนิคของกระบวนการกลุ่มที่ได้รับความนิยมเพื่อใช้เป็น

เครื่องมือในการประเมินความต้องการจำเป็นนั้นมีด้วยกัน 3 เทคนิค คือ อาศรมความคิดของชุมชน (community group forum) เทคนิคกลุ่มสมมติ (nominal group technique) และการสนทนากลุ่ม (focus group interview) สำหรับวัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยต้องการเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากการประเมินด้วยเทคนิคเสียงจากภาพและเทคนิคการสนทนากลุ่ม ดังนั้นจึงได้นำเสนอเฉพาะหลักการ แนวคิด และกระบวนการของเทคนิคการสนทนากลุ่มเพียงเทคนิคเดียว ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. หลักการของเทคนิคการสนทนากลุ่ม

การสนทนากลุ่มเป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นเทคนิคที่เกิดขึ้นครั้งแรกในปี 1941 ที่สำนักงานการวิจัยเกี่ยวกับรายการวิทยุ (The Office of Radio Research) ในมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย โดยที่ Robert Merton ได้รับเชิญเพื่อเป็นผู้ประเมินในรายการวิทยุรายการหนึ่ง ต่อมามีการนำเอาเทคนิคการวิจัยแบบสนทนากลุ่มไปใช้ในการวิจัยอย่างแพร่หลายขึ้น เช่น การวิจัยด้านการประเมินแผนงาน การตลาด การจัดทำนโยบาย การโฆษณา และการสื่อสาร (Stewart and Shamdasani, 1990) นอกจากนี้ยังมีการนำเทคนิคการสนทนากลุ่มไปประยุกต์ใช้กับการประเมินผลทางการศึกษา เช่น การประเมินความต้องการจำเป็น (needs assessment) การประเมินผลความก้าวหน้า (formative evaluation) การประเมินผลสรุป (summative evaluation) และการประเมินผลเพื่อพัฒนาและปรับปรุงเครื่องมือให้มีคุณภาพ (instrument refinement) (Popham, 1993) โดยมีการเรียกชื่อที่แตกต่างกันออกไปหลายชื่อ เช่น "focus group" "focus group interviews" "focused interviews" "group depth interviews" (Vaughn and others, 1996)

เทคนิคการสนทนากลุ่มเป็นวิธีการศึกษาวิจัย เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับจิตใจและพฤติกรรมของมนุษย์ รวมทั้งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและทำให้ทราบถึงปฏิกิริยาของบุคคลที่มีต่อสิ่งเร้า (โยธิน แสงวดี, 2530) จากงานวิจัยของ Grant และคณะ (1995) ซึ่งใช้เทคนิคการสนทนากลุ่มเป็นเครื่องมือในการประเมินความต้องการจำเป็นของผู้พักอาศัย โดยทำการจัดสนทนากลุ่มทั้งหมด 15 ครั้ง ข้อสรุปที่ได้จากการจัดสนทนากลุ่มสามารถทำให้คณะทำงานได้รับทราบผลทันที เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มได้มีส่วนร่วมและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ได้แสดงความคิดเห็นร่วมกัน ทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นข้อสรุปชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Skinner และคณะ (1995) ที่ได้ศึกษาทัศนคติและศึกษาความต้องการจำเป็นด้านสุขภาพโดยใช้เทคนิคการสนทนากลุ่ม ผลจากการสนทนากลุ่มทำให้รับทราบข้อคิดเห็น ปฏิกริยาโต้ตอบ และความต้องการจำเป็นของกลุ่มตัวอย่างที่หลากหลาย ได้ข้อสรุปที่ชัดเจน

Vaughn และคณะ (1996) สรุปคุณลักษณะที่สำคัญของเทคนิคการสนทนากลุ่มไว้ว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลและเป็นเรื่องราวของกลุ่ม ผู้เข้าร่วมประชุมจะมีคุณลักษณะที่เป็นเอกพันธ์ ข้อมูลที่ได้เป็นทั้งความคิดเห็น ทศนคติ และการรับรู้ และกระบวนการสนทนากลุ่มเป็นลักษณะของการอภิปรายร่วมกันที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมและผู้ดำเนินการมีปฏิสัมพันธ์โดยการเผชิญหน้ากัน ทำให้เกิดพลวัตของกลุ่ม (group dynamic) เพื่อไปกระตุ้นความคิดเห็นของตนเองและความคิดเห็นของผู้อื่นออกมาอย่างเปิดเผยและจริงใจในขณะที่ดำเนินการ ทำให้ได้ข้อมูลที่มีความละเอียดและลึกซึ้ง เป็นข้อมูลที่ลุ่มลึกด้วยแง่มุมต่าง ๆ ของความคิดและประสบการณ์ของคนในกลุ่ม ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทำให้เกิดการเรียนรู้ พฤติกรรมและลักษณะนิสัยซึ่งกันและกัน สามารถดำเนินการได้รวดเร็ว ประหยัดเวลา ผลจากการประชุมกลุ่มทำให้เข้าใจเรื่องราวหรือเหตุการณ์ได้ง่าย (Popham, 1993; Witkin and Altschuld, 1995; สุภากร์ จันทวานิช, 2540; นิตา ชูโต, 2540)

2. ขั้นตอนของเทคนิคการสนทนากลุ่ม (Stewart and Shamdasani, 1990)

ขั้นที่ 1 นิยามปัญหาและกำหนดประเด็นคำถามในการศึกษา การกำหนดเรื่องที่จะทำการศึกษาอาจเกิดมาจากแนวคิด ทฤษฎี หรือเรื่องที่สนใจ โดยนำประเด็นปัญหาซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ในการศึกษามากำหนดเป็นตัวแปร แล้วสร้างเป็นแนวคำถามย่อย ๆ ที่สามารถตอบวัตถุประสงค์ให้ชัดเจน และเป็นเหตุเป็นผลมากที่สุด สำหรับประเด็นหรือเรื่อง (topics) ที่จะใช้ในการสนทนากลุ่มนั้น นิตา ชูโต (2540) ได้กล่าวว่าควรจะต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับชองกับกลุ่มหรือสาธารณชน มิใช่เรื่องส่วนบุคคลหรือเรื่องนี้อาจก่อความรู้สึก อับอาย ซึ่งคนในกลุ่มจะพูดจาได้ โดยไม่ต้องหวาดระแวงและระวังความรู้สึกของคนในกลุ่ม

ขั้นที่ 2 กำหนดกรอบการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม สำหรับขนาดของกลุ่มผู้เข้าร่วมสนทนานั้นควรมีประมาณกลุ่มละ 6 - 12 คน เพราะหากผู้เข้าร่วมสนทนา มีต่ำกว่า 6 คน จะทำให้การสนทนาดำเนินไปอย่างจืดชืด ทำให้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เข้าร่วมสนทนามีน้อย และหากผู้เข้าร่วมสนทนามีมากกว่า 12 คนแล้ว ผู้เข้าร่วมสนทนาจะไม่มีโอกาสได้แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ และทั่วถึง นอกจากนี้ยังยากต่อการควบคุมการสนทนาของผู้ดำเนินการอีกด้วย (อุดม พรหมแก้วงาม, 2530; Stewart and Shamdasani, 1990) สำหรับคุณลักษณะของผู้เข้าร่วมสนทนา โดยทั่วไปแล้วการเลือกผู้ร่วมสนทนาจะเป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่ตั้งไว้ เพื่อให้แน่ใจว่าภายในกลุ่มแต่ละกลุ่ม ผู้ร่วมสนทนาจะมีลักษณะภูมิหลัง เช่น เพศ อายุ อาชีพ การศึกษา ระดับรายได้ และสถานภาพทางสังคมใกล้เคียงกัน รวมทั้งมีความเกี่ยวข้องกับหัวข้อที่ศึกษา และมีทัศนคติไม่ขัดแย้งกันอย่างรุนแรงในเรื่องที่ศึกษา (นภาพรณี หะวานนท์, 2530; Krueger, 1994)

ขั้นที่ 3 ระบุผู้ดำเนินการสนทนา (moderator) ผู้ดำเนินการสนทนาจะเป็นบุคคลที่เป็นผู้นำและกำกับการสนทนาให้ดำเนินไปตามหัวข้อการวิจัยและตามแนวทางการสนทนา เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ตรงกับความเป็นจริงและครอบคลุมภายในเวลาที่กำหนดไว้ ผู้ดำเนินการสนทนานั้นควรเป็นผู้ที่รู้ความเป็นมา ความต้องการ และวัตถุประสงค์ของเรื่องที่ทำวิจัยเป็นอย่างดี มีความสามารถในการแสดงออกถึงความรู้สึกอย่างชัดเจน สามารถเป็นผู้รับฟังที่ดี เข้าใจและรับรู้การสื่อสารของผู้เข้าร่วมสนทนาทั้งในสิ่งที่แสดงออกด้วยคำพูดและความรู้สึก (Popham, 1993) ส่วนวิธีการคัดเลือกผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม สิ่งแรกที่จะต้องพิจารณาคือคุณลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล เช่น อายุ เพศ บุคลิกภาพ ภูมิหลังทางการศึกษา ประสบการณ์ในการดำเนินการสนทนากลุ่ม เป็นต้น ผู้ดำเนินการสนทนากลุ่มเป็นเพียงผู้จุดประเด็นคำถามเพื่อนำสนทนา ไม่ใช่เป็นผู้นำในการสนทนาหรือแสดงออกถึงการเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับผู้เข้าร่วมคนใดคนหนึ่ง Langer (1978) อ้างถึงใน Stewart and Shamdasani, (1990) กล่าวถึงองค์ประกอบซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สำคัญของนักวิจัยเชิงคุณภาพที่จะส่งผลให้การดำเนินการสนทนากลุ่มมีประสิทธิภาพ คือ ต้องมีความสนใจอย่างแท้จริงในการรับฟังความคิดและความรู้สึกของผู้อื่น สามารถแสดงออกถึงความรู้สึกและปฏิกิริยาของตนเองออกมาได้ ในช่วงของการสนทนากลุ่มควรดำเนินการอย่างเป็นธรรมชาติและมีชีวิตชีวา เป็นบุคคลที่มีอารมณ์ขัน รู้จักสร้างจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ มีความหนักแน่นและเฉียบขาดที่จะเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น มีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ต่อบุคคลที่เป็นผู้เข้าร่วมในการสนทนา สามารถแสดงออกถึงความคิดอย่างชัดเจน มีความยืดหยุ่น สามารถดัดแปลงและปรับเปลี่ยนวิธีการเพื่อให้ได้ข้อมูลที่เพียงพอ

ขั้นที่ 4 การสร้างแนวทางการสนทนาและทดลองใช้ Popham (1993) และ อุตม พรหมแก้วงาม (2530) กล่าวถึงแนวทางการสนทนากลุ่มว่าเป็นคู่มือที่สร้างขึ้นจากจุดมุ่งหมายและตัวแปรที่ต้องการศึกษา มีความครอบคลุมวัตถุประสงค์การวิจัย การสร้างแนวทางการสัมภาษณ์ถือเป็นคู่มือในการสนทนาเป็นการจัดลำดับความคิดและแนวทางการสนทนาไว้ล่วงหน้าเป็นขั้นเป็นตอน ทั่วๆไปเป็นธรรมชาติ ไม่ขาดตกบกพร่องในเรื่องที่ศึกษาและมีความยืดหยุ่นในทางปฏิบัติ นอกจากนี้ยังช่วยให้ผู้ดำเนินการสามารถดำเนินการสนทนาในขอบเขตที่เหมาะสม Krueger (1994) และ Wheatley & Flexner (1988) อ้างถึงใน Stewart and Shamdasani, (1990) กล่าวถึงประเภทและลักษณะคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม ปรากฏดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ลักษณะและประเภทของคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม

ประเภทของคำถาม	คุณลักษณะ / จุดประสงค์และสถานการณ์ที่ใช้
1. คำถามเปิดการสนทนา (opening question)	● เป็นคำถามทั่ว ๆ ไปก่อนเริ่มสนทนา เพื่อถามถึงทัศนคติหรือความคิดเห็น มีลักษณะเป็นคำถามที่สั้น ๆ ใช้เวลาตอบประมาณ 10 - 20 วินาที
2. คำถามเกริ่น (introductory question)	● เป็นคำถามที่เกริ่นลักษณะทั่วไปของประเด็นที่ใช้สนทนา เพื่อให้ผู้เข้าร่วมมีโอกาสระลึกถึงประสบการณ์ที่ผ่านมา ๆ มา เพื่อเชื่อมโยงความคิดของผู้เข้าร่วมให้เข้ากับประเด็นที่สนทนา
3. คำถามนำ (leading question)	● ส่วนใหญ่จะใช้ถามว่า "ทำไม" เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความละเอียดลึกซึ้ง ใช้ถามเมื่อผู้เข้าร่วมสนทนาเกิดความลังเลในประเด็น
4. คำถามเข้าสู่ประเด็น (transition question หรือ steering question)	● เป็นคำถามที่พยายามนำเข้าสู่ประเด็นการสนทนา ช่วยให้ผู้เข้าร่วมมองเห็นขอบเขตของเรื่องที่สนทนา และเป็นคำถามที่เชื่อมต่อกันระหว่างคำถามเกริ่นกับคำถามหลักที่ใช้ในการสนทนา หรือถามเมื่อผู้เข้าร่วมพูดคุยก่อนนอกประเด็น
5. คำถามหลัก (key question หรือ main research question)	● เป็นคำถามเพื่อตอบจุดประสงค์ของการสนทนากลุ่ม หรือถามเน้นประเด็นที่ต้องการศึกษา ส่วนใหญ่แล้วในแต่ละประเด็นประกอบด้วย 2-5 คำถามย่อย
6. คำถามเมื่อประเด็นคลุมเครือ (obtuse question)	● ใช้ถามเมื่อประเด็นเป็นนามธรรม ไม่สามารถแสดงความคิดเห็นออกมาได้ ต้องใช้คำถามที่สามารถแสดงออกเป็นพฤติกรรมได้
7. คำถามที่แสดงออกถึง ความรู้สึก (feel question)	● ใช้ถามความคิดเห็นเพื่อให้ผู้เข้าร่วมได้แสดงออกถึงความรู้สึกของตนเองต่อประเด็นต่าง ๆ ต้องเปิดโอกาสให้ทุกคนมีสิทธิ์ในการแสดงความรู้สึกและระมัดระวังความรู้สึกที่ขัดแย้งกัน
8. คำถามจบ (ending question) มี 3 ประเภท	● เป็นคำถามยุติการสนทนาที่สนับสนุนให้ผู้เข้าร่วมวิเคราะห์และสะท้อนความคิดต่อประเด็นที่ได้สนทนากันมาอีกครั้งหนึ่ง
8.1 คำถามที่ร่วมกันพิจารณา แนวคิดอีกครั้ง (all thing considered question)	● เป็นคำถามให้ผู้เข้าร่วมสนทนาแสดงข้อคิดเห็นร่วมกันอีกครั้ง หรืออาจเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมแต่ละคนได้แสดงมุมมองของตนเองอีกครั้งต่อประเด็นที่ยังไม่ชัดเจน
8.2 คำถามสรุป (summary question)	● เป็นคำถามที่ใช้ถามหลังจากผู้ดำเนินการได้สรุปประเด็นอย่างย่อ ๆ (ประมาณ 2-3 นาที) จากคำถามหลักและข้อคิดเห็นกลุ่ม
8.3 คำถามสุดท้าย (final question)	● เป็นคำถามที่ใช้ถามต่อจากคำถามสรุปเมื่อการสนทนากลุ่มได้จบลง ใช้เวลาประมาณ 10 นาที ผู้ดำเนินจะสรุปแนวคิดของกลุ่มซึ่งตอบจุดประสงค์ของการจัดสนทนากลุ่มให้ผู้เข้าร่วมรับฟัง แล้วจึงถามคำถามสุดท้าย เช่น "ข้อมูลส่วนไหนที่ยังไม่สมบูรณ์"

ขั้นที่ 5 จัดหาผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม Krueger (1994) ได้เสนอแนวทางและยุทธวิธีคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มว่าให้ยึดถือกระบวนการในการคัดเลือก พยายามใช้ทรัพยากรของหน่วยงานหรือองค์กรที่สนับสนุนให้มีการจัดสนทนากลุ่มเป็นแหล่งคัดเลือก ระวังความมึนคืดหรือความลำเอียงที่เกิดจากตัวผู้คัดเลือก ใช้วิธีการสุ่มเพื่อคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนา คำนึงถึงต้นทุนและคุณภาพของผู้ร่วมสนทนา และสิ่งที่ต้องคำนึงเป็นประการสำคัญคือไม่มีกระบวนการคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนาแบบไหนที่สมบูรณ์แบบที่สุด และได้สรุปยุทธวิธีในการคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มปรากฏดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ยุทธวิธีในการคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม

ยุทธวิธี	คุณลักษณะ
1. คัดเลือกจากบัญชีรายชื่อ (the list)	<ul style="list-style-type: none"> เป็นวิธีการคัดเลือกผู้เข้าร่วมจากบัญชีรายชื่อที่มี เช่น รายชื่อลูกค้า รายชื่อสมาชิกของหน่วยงานต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งเป็นวิธีที่รวดเร็วทำให้ทราบข้อมูลพื้นฐานด้านคุณลักษณะทางด้านประชากร ระดับการศึกษา สถานที่อยู่เพิ่มเติมอีกด้วย
2. คัดเลือกแบบ "piggyback focus group"	<ul style="list-style-type: none"> เป็นวิธีการที่ใช้ผู้เข้าร่วมจากการจัดสนทนากลุ่มหรือการประชุมอื่น ๆ อยู่ในเวลานั้น และเมื่อการประชุมหยุดพักหรือเป็นช่วงรับประทานอาหารว่างสามารถจัดสนทนากลุ่มในประเด็นที่ต้องการได้
3. คัดเลือกโดยใช้สถานที่เป็นเกณฑ์ (on location)	<ul style="list-style-type: none"> เป็นการคัดเลือกผู้เข้าร่วมโดยเชิญบุคคลที่อยู่ในบริเวณนั้นมาเป็นผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม เช่น ในห้างร้าน ศูนย์การค้า เป็นต้น
4. คัดเลือกจากการเสนอชื่อ (nomination)	<ul style="list-style-type: none"> เป็นการคัดเลือกโดยระบุคุณลักษณะของผู้เข้าร่วมแล้วสุ่มสอบถามรายชื่อของผู้เข้าร่วมจากหลาย ๆ แหล่ง เพื่อให้คุณลักษณะของกลุ่มมีความหลากหลายและเพียงพอ
5. คัดเลือกแบบสโนว์บอล (snowball samples)	<ul style="list-style-type: none"> เป็นวิธีการคัดเลือกผู้เข้าร่วมแบบบอกต่อ ๆ กันไป ซึ่งเป็นคำแนะนำจากผู้เข้าร่วมสนทนาที่คัดเลือกมาก่อนหน้านี้
6. คัดเลือกจากฐานข้อมูลที่มีอยู่ (screening / selection service)	<ul style="list-style-type: none"> เป็นวิธีการคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนาจากฐานข้อมูลของหน่วยงานขององค์กร หรือ ร้านค้าที่มีบัญชีรายชื่อพร้อมทั้งคุณลักษณะทางด้านประชากรของสมาชิกทั้งหมดอยู่แล้ว
7. คัดเลือกทางโทรศัพท์ (random telephone screening)	<ul style="list-style-type: none"> เป็นวิธีการคัดเลือกทางโทรศัพท์แบบสุ่ม เริ่มต้นโดยการเลือกรายชื่อจากสมุดโทรศัพท์ หลังจากนั้นโทรศัพท์สอบถามคุณลักษณะจากรายชื่อนั้น ๆ เพื่อให้ได้เกณฑ์ของผู้เข้าร่วมสนทนา
8. คัดเลือกโดยใช้สื่อสิ่งพิมพ์ (ads in newspaper and on bulletin boards)	<ul style="list-style-type: none"> เป็นวิธีการคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนาโดยใช้สื่อสิ่งพิมพ์ประกาศ มีการบอกวัตถุประสงค์หรือคุณลักษณะผู้เข้าร่วมให้ทราบล่วงหน้า ส่วนใหญ่เป็นวิธีการคัดเลือกที่ใช้ทางด้านการตลาดและธุรกิจ

ขั้นที่ 6 ดำเนินการสนทนากลุ่ม การเริ่มดำเนินการสนทนาจะเริ่มต้นด้วยการแนะนำตัวคณะผู้วิจัย และขอให้ผู้เข้าร่วมสนทนาแนะนำตัวเอง แล้วแจ้งจุดมุ่งหมายในการสนทนา สร้างบรรยากาศให้เป็นกันเองโดยเชิญรับประทานของว่างที่เตรียมไว้ ขออนุญาตบันทึกเสียงการสนทนา พร้อมทั้งชี้แจงเหตุผลและความจำเป็นของการบันทึกเสียง หลังจากนั้นจะเริ่มดำเนินการสนทนาโดยยึดแนวทางการสนทนาเป็นการรอบของการสนทนา และสามารถที่จะยืดหยุ่นได้ตามสถานการณ์ของกลุ่มโดยพิจารณาถึงความเหมาะสม แต่ให้คำนึงอยู่เสมอว่าให้ครอบคลุมเนื้อหาที่ต้องการและขั้นตอนสุดท้ายคือการมอบของที่ระลึกเพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณแก่ผู้เข้าร่วมสนทนา

ขั้นที่ 7 วิเคราะห์และแปลผลข้อมูล ข้อมูลของการสนทนาจะถูกบันทึกเสียงไว้ในเทปบันทึกเสียงและในแบบบันทึกคำสนทนาของผู้จัดบันทึกข้อมูล ข้อมูลในเทปจะถูกถอดออกมาเป็นบทสนทนาโดยละเอียดเพราะประเด็นสำคัญของการวิเคราะห์อยู่ที่บทการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของสมาชิกภายในกลุ่ม การถอดเทปละเอียดทุกคำพูดจะช่วยให้อ่านแล้วได้เข้าใจและสามารถมองภาพของการสนทนากลุ่มนั้น ๆ ได้ว่ามีบรรยากาศและการถกประเด็นปัญหาของสมาชิกกลุ่มเป็นอย่างไร เมื่อถอดคำพูดการสนทนาจากเทปและแบบบันทึกข้อมูลได้แล้ว ขั้นตอนต่อไปก็คือการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งเทคนิคที่นิยมใช้กันมากคือเทคนิคการตัดปะ (scissor and sort technique หรือ cut and paste technique) เป็นการทำเครื่องหมายหรือใช้สัญลักษณ์ในข้อมูลของผู้สนทนาแต่ละคน แล้วพิจารณาโดยจัดหมวดหมู่ตามประเด็นที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม ซึ่งจะเห็นได้ว่าตัวผู้วิจัยจะต้องใช้เกณฑ์ส่วนตัวมาพิจารณาข้อมูล ทำให้ยุ่งยากเสียเวลา ปัจจุบันจึงได้มีการนำโปรแกรมคอมพิวเตอร์เข้ามาช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งมีความสะดวกและง่ายในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ คือ การใช้โปรแกรม "The Ethnograph" จะช่วยในการลงรหัสของเนื้อหาและสามารถแยกแยะประเด็นต่าง ๆ ได้ โดยไม่ต้องยุ่งยากเหมือนกับการวิเคราะห์ด้วยมือ หลังจากนั้นเมื่อจัดหมวดหมู่ข้อมูลแล้วผู้วิจัยก็สามารถวิเคราะห์เนื้อหาตามประเด็นที่ต้องการได้ โดยพิจารณาความเหมือนและความต่างของข้อมูลที่ได้จากความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม Janis (1965 อ้างถึงใน Stewart and Shamdasani, 1990) ได้เสนอการวิเคราะห์เนื้อหาจากข้อมูลการสนทนากลุ่มไว้ 3 ประเภท ดังนี้ ประเภทที่หนึ่ง การวิเคราะห์เนื้อหาด้านความเป็นจริง (pragmatical content analysis) เป็นการจัดประเภทของข้อมูลว่าอะไรเป็นสาเหตุและอะไรเป็นผล ประเภทที่สอง การวิเคราะห์เนื้อหาด้านความหมายของคำพูด (semantical content analysis) เป็นการค้นหาเพื่อแยกแยะความหมายของข้อมูลที่ได้ออกมา และประเภทที่สาม การวิเคราะห์ที่รักษาอาการและอารมณ์ที่แสดงออก เช่น คำพูดที่ซ้ำ ๆ หรือชนิดของคำที่ ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มชอบใช้ในการสนทนา เป็นต้น

ขั้นที่ 8 เขียนรายงานผล ผลการศึกษาที่ได้จากการสนทนากลุ่มจะแยกตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาและประเด็นคำถาม มีการพรรณนาในเชิงอธิบายคำตอบที่นำคำตอบมาอ้าง แล้วยกตัวอย่างคำตอบที่มีเหตุผลชัดเจนที่สุดแสดงไว้ในบทวิเคราะห์ ส่วนในหัวข้ออื่น ๆ ก็เขียนเช่นเดียวกับรายงานการวิจัยโดยทั่วไป คือ ประกอบด้วยความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา วัตถุประสงค์ของการศึกษา วิธีดำเนินการ ผลการศึกษา สรุปผลและข้อเสนอแนะ สำหรับในภาคผนวกอาจประกอบด้วยแนวทางการสนทนาและแบบแผนการคัดเลือกกลุ่มผู้สนทนาหรืออื่น ๆ ที่คิดว่าเหมาะสม (โยธิน แสงวดี, 2530; อุดม พรหมแก้วงาม, 2530)

3. องค์ประกอบของการจัดสนทนากลุ่ม

3.1 ผู้เข้าร่วมในการสนทนา ผู้เข้าร่วมในการสนทนาคือผู้ที่ให้ข้อมูลคำตอบและแสดงความคิดเห็นร่วมกันในช่วงของการสนทนากลุ่ม ซึ่งคัดเลือกมาจากประชากรที่เป็นเป้าหมาย

3.2 บุคลากรในการจัดสนทนากลุ่ม บุคลากรที่เกี่ยวข้องข้องในการสนทนากลุ่มประกอบด้วย

3.2.1 ผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม (moderator) เป็นผู้มีหน้าที่ในการดำเนินการสนทนา จุดประเด็นคำถามเพื่อค้นหาคำตอบและสร้างบรรยากาศการสนทนา เพื่อให้ผู้เข้าร่วมได้แสดงออกซึ่งความรู้สึก ข้อคิดเห็นต่าง ๆ เป็นต้น

3.2.2 ผู้บันทึกการสนทนา (notetaker) มีหน้าที่ในการจดบันทึกคำสนทนาโดยย่อของกลุ่ม ผู้บันทึกต้องวิธีการจดบันทึกอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะจะต้องบันทึกบรรยากาศที่เกิดขึ้นระหว่างการสนทนาด้วย เช่น อารมณ์ ลักษณะท่าทาง ฯลฯ ของผู้ร่วมสนทนา ทั้งนี้เพื่อประโยชน์สำหรับการวิเคราะห์ภายหลัง นอกจากนี้แล้วควรมีคุณสมบัติเฉพาะตัว คือ ควรพูดและฟังภาษาท้องถิ่นได้ดีและเข้าใจอย่างลึกซึ้งอีกด้วย

3.2.3 ผู้ช่วย (assistance) หรือ ผู้บริการทั่วไป (provider) บุคคลนี้จะเป็นผู้คอยให้การช่วยเหลือทั่วไปในขั้นเตรียมการจัดการสนทนากลุ่ม คอยอำนวยความสะดวก เช่น เตรียมสถานที่ เตรียมวัสดุอุปกรณ์ และเครื่องดื่มหรือของว่าง เป็นต้น

3.3 อุปกรณ์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้สามารถบันทึกเรื่องราว ทั้งคำพูด กิริยาอาการ และบุคลิกลักษณะท่าทางของผู้เข้าร่วมสนทนา จำเป็นต้องมีอุปกรณ์ที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งประกอบด้วย (โยธิน แสงวดี, 2530; ภาณี วงศ์เอก, 2529)

3.3.1 เครื่องบันทึกเสียง เทปเปล่า ถ่านวิทยุสำหรับบันทึกเสียงขณะทำการสนทนากลุ่มกำลังดำเนินการอยู่ ซึ่งสามารถเก็บเหตุผล รายละเอียด และข้อคำตอบได้ละเอียดที่สุด ทั้งนี้เพื่อนำมาถอดเทปในภายหลังเพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ของผู้วิจัย

3.3.2 สมุดบันทึกและดินสอสำหรับผู้จัดบันทึกเพื่อเป็นแนวทางในการถอดเทปได้ง่าย และผู้วิจัยจะได้ทราบบรรยากาศของการสนทนากลุ่มจากการจดบันทึก

3.4 แบบฟอร์มสำหรับคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม (screening form) แบบฟอร์มสำหรับคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มเพื่อให้ได้ผู้เข้าร่วมที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันอยู่ในกลุ่มเดียวกัน เช่น เพศ กลุ่มอายุ สถานภาพสมรส สถานที่อยู่ อาชีพ จำนวน เป็นต้น ตัวแปรเหล่านี้จะเป็นเกณฑ์สำคัญในการคัดเลือกตามลักษณะของงานวิจัย

3.5 สิ่งเสริมสร้างบรรยากาศ (refreshment /snack) สิ่งเสริมสร้างบรรยากาศ เช่น เครื่องดื่มของชงเคี้ยว ฯลฯ สิ่งของดังกล่าวจะเป็นสิ่งที่เสริมสร้างบรรยากาศความเป็นกันเองระหว่างผู้มีส่วนร่วมในการสนทนาได้รวดเร็วยิ่งขึ้น ช่วยให้การสนทนาเป็นไปอย่างราบรื่น สร้างบรรยากาศไม่ให้เคร่งเครียด

3.6 ของสมนาคุณแก่ผู้เข้าร่วมสนทนา (remuneration) เพื่อเป็นการตอบแทนผู้เข้าร่วมสนทนา แม้จะเป็นสิ่งเล็กน้อยแต่ในทางจิตวิทยาแล้วเป็นสิ่งสำคัญมากเพื่อแสดงออกซึ่งความมั่นใจของผู้วิจัย เป็นการขอบคุณผู้ร่วมสนทนาที่ได้สละเวลาในการสนทนากลุ่ม

3.7 สถานที่และระยะเวลา (location and time) การจัดสถานที่ในการสนทนากลุ่มควรมีการกำหนดให้แน่นอน สะดวกแก่ผู้เข้าร่วมสนทนาทั้งด้านการเดินทาง การจัดสถานที่ในการสนทนา อากาศควรถ่ายเทได้สะดวก ไม่มีเสียงรบกวน ห่างไกลจากความพลุกพล่านเพื่อให้ผู้เข้าร่วมมีสมาธิในเรื่องที่สนทนา เวลาที่ใช้สนทนาในแต่ละเรื่องส่วนใหญ่ใช้เวลาระหว่าง 1.30-2.30 ชั่วโมง (Popham, 1994)

4. จุดเด่นของเทคนิคการสนทนากลุ่ม

การสนทนากลุ่มเป็นเทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีประโยชน์ในการใช้เป็นเครื่องมือทำการประเมินความต้องการจำเป็น เนื่องจากเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสนทนาสามารถแสดงความคิดเห็น ความรู้สึกจากสภาพที่เป็นอยู่ในขณะนั้นได้อย่างเต็มที่ และสามารถแสดงความรู้สึกออกมาทั้งในด้านคำพูดท่าทาง สีหน้าได้โดยตรง ผลจากการสนทนากลุ่มทำให้รับทราบข้อคิดเห็น ปฏิริยาโต้ตอบ และความต้องการจำเป็นของกลุ่มทันที ทำให้ได้ข้อสรุปที่ชัดเจน การมีปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มทำให้เกิดพลวัตในการกระตุ้นและส่งเสริมความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมสนทนา ข้อมูลที่ได้จึงมีความหลากหลายและลึกซึ้ง นอกจากนี้การเก็บรวบรวมข้อมูลก็ใช้ระยะเวลาสั้น ไม่ต้องยุ่งยากในการเตรียมวัสดุอุปกรณ์ประกอบการสนทนา

5. จุดด้อยของการสนทนากลุ่ม

เทคนิคการสนทนากลุ่มก็ยังมีข้อจำกัดอีกหลายประการ กล่าวคือการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างให้มีความเป็นเอกพันธ์และเป็นตัวแทนของกลุ่มประชากรเพื่อการสรุปอ้างอิงนั้นดำเนินการได้ยาก

ต้องอาศัยทักษะ ความรู้ความเข้าใจ และประสบการณ์จากผู้ดำเนินการจึงจะทำให้การสนทนากลุ่มประสบความสำเร็จ บางครั้งผู้ดำเนินการสนทนาอาจมีความลำเอียงในสนทนาเกี่ยวกับประเด็นคำตอบที่ต้องการ รวมทั้งข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้มีความยากในการวิเคราะห์และสรุปผล (Stewart and Shamdasani, 1990; Popham, 1993; Krueger, 1994; Soriano, 1995; Giltmore and Campbell, 1996)

ตารางที่ 3 ผลการสรุปประเด็นจากตัวอย่างงานวิจัยต่างประเทศที่ใช้เทคนิคการสนทนากลุ่มเป็นเครื่องมือในการประเมินความต้องการจำเป็นในช่วงปี พ.ศ. 2535 -2541

ประเด็นที่ศึกษา	ผู้วิจัย / ปีที่ทำ	ผู้เข้าร่วมสนทนา
ความต้องการจำเป็น ด้านการศึกษา	Hansen (1997)	ครู ผู้ปกครอง
	Emerson และ Maddox (1997); Davis และ Yap (1992)	นักเรียน ครู ผู้ปกครอง
	Lanser (1996); McCormick (1995); Ertling และ Maloney (1995); O'Connor (1994); Syracuse (1993); Elsey และ Mills (1993); Brogan (1990)	นักเรียน
	Richmond (1995)	ผู้ปกครอง
	Trump และ Hange (1996); Frankfort (1995); Buttram (1991); มหาวิทยาลัย Emporia (1994)	ครู
	Bradley และ Wast (1994)	นักการศึกษา
	Medina (1993); หน่วยงานการศึกษาของรัฐ Iowa (1993)	ผู้บริหาร
	ความต้องการจำเป็นใน การประกอบอาชีพ	Lehr และ Jeffery (1996)
Darby (1996)		พยาบาลวิชาชีพ
Denning และ Verschelden (1993)		พนักงานในหน่วยงาน
ความต้องการจำเป็น ของชุมชน	Andrew (1997); Pope และคณะ (1996)	ผู้นำชุมชน
	Marshall และคณะ (1994); Spicer และ Karpp (1996)	บุคคลในชุมชน
ความต้องการจำเป็น ทางด้านสุขภาพ	Lankshear และคณะ (1996)	ลูกค้ากับผู้ป่วย
	Fullagar และคณะ (1992)	ผู้เชี่ยวชาญด้านสุขภาพ
	Derdall และ Urbanowski (1995)	นักบำบัดโรค
	Burozy และ Bowin (1994)	นักเรียน
	McKinney (1994); Petr และ Barney (1991)	ผู้ปกครอง
ความต้องการจำเป็น ด้านการฝึกอบรม	มหาวิทยาลัย Coll แห่ง Cariboo (1994)	ผู้บริหาร

ที่มา : การสืบค้นฐานจากข้อมูล ERIC โดยใช้คำสืบค้น คือ "focus group" กับ "needs assessment"

จากตารางที่ 3 เป็นการสรุปประเด็นจากตัวอย่างงานวิจัยต่างประเทศที่ใช้เทคนิคการสนทนากลุ่มเป็นเครื่องมือในการประเมินความต้องการจำเป็นในช่วงปี พ.ศ. 2535-2541 พบว่าการสนทนากลุ่มเป็นเทคนิคที่มีผู้ประเมินนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อการประเมินความต้องการจำเป็นอย่างแพร่หลาย งานวิจัยส่วนใหญ่เป็นการประเมินความต้องการจำเป็นทางการศึกษา และใช้นักเรียนเป็นกลุ่มผู้เข้าร่วมสนทนา ประเด็นที่ใช้ในการสนทนากลุ่มก็สามารถใช้ได้อย่างกว้างขวาง โดยที่ผู้เข้าร่วมสนทนาจะต้องเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียหรือรับรู้กับประเด็นที่จัดสนทนาขึ้น

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าทั้งเทคนิคเสียงจากภาพและเทคนิคการสนทนากลุ่มที่ใช้ในการประเมินความต้องการจำเป็นต่างก็ใช้รูปแบบกระบวนการกลุ่มทำการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อรับทราบความคิดเห็น ข้อเท็จจริง และความรู้สึกของผู้เข้าร่วมสนทนาเช่นเดียวกัน แต่ต่างกันที่เสียงจากภาพเป็นเทคนิคที่ใช้ภาพถ่ายเป็นสื่อในการกระตุ้นความคิดและความรู้สึกของผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม เพื่อให้เห็นความเหมือนและความแตกต่างของแต่ละเทคนิค ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เปรียบเทียบปรากฏดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ความเหมือนและความแตกต่างของเทคนิคเสียงจากภาพและเทคนิคการสนทนากลุ่มที่ใช้ในการประเมินความต้องการจำเป็น

ลักษณะ	เทคนิคเสียงจากภาพ	เทคนิคการสนทนากลุ่ม
กระบวนการสนทนา	ผู้เข้าร่วมสนทนาร่วมกันแสดงความคิดเห็น ความรู้สึก และเรื่องราวที่เกิดขึ้น โดยใช้ภาพถ่ายเป็นสื่อประกอบ	ผู้เข้าร่วมสนทนาร่วมกันแสดงความคิดเห็น ความรู้สึก และเรื่องราวที่เกิดขึ้น
ลักษณะข้อมูล	ความคิดเห็น ความรู้สึก และข้อเท็จจริง	ความคิดเห็น ความรู้สึก และข้อเท็จจริง
ระยะเวลา	ใช้ระยะเวลาเก็บรวบรวมข้อมูลมาก โดยเฉพาะในขั้นตอนการถ่ายภาพ การเขียนคำบรรยายภาพ	ใช้ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลน้อย รับทราบผลทันที
ค่าใช้จ่าย	มีค่าใช้จ่ายสูงในด้านวัสดุอุปกรณ์ เช่น กล้องถ่ายรูป ฟิล์ม แฟลช สมุดติดภาพ เทปบันทึกการสนทนา เทปเปล่า เป็นต้น	ไม่ยุ่งยากและมีค่าใช้จ่ายน้อยในการเตรียมวัสดุอุปกรณ์ มีเพียงเฉพาะเทปบันทึกการสนทนา เทปเปล่า เป็นต้น
จุดเด่น	เป็นกระบวนการกลุ่มที่เน้นการมีปฏิสัมพันธ์ของกลุ่ม โดยมีภาพถ่ายเป็นสื่อในการกระตุ้นความรู้สึกนึกคิด ความคิดเห็นของ ผู้เข้าร่วมสนทนาคนอื่น ๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลายและลึกซึ้ง และภาพถ่ายใช้เป็นหลักฐานประกอบเหตุการณ์เรื่องราวที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี	เป็นกระบวนการกลุ่มที่เน้นการมีปฏิสัมพันธ์ของกลุ่ม พลวัตของกลุ่มทำให้ได้ข้อมูลที่หลากหลายและลึกซึ้ง
จุดด้อย	การวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลทำได้ยาก ใช้ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลมากและค่าใช้จ่ายสูง	การวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลทำได้ยาก

ตอนที่ 4 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมโรงเรียน

สภาพแวดล้อม (environment) หมายรวมถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องทางด้านกายภาพและทางด้านชีวภาพหรือชีวภูมิศาสตร์กับสภาพแวดล้อมที่มนุษย์เสริมสร้างหรือกำหนดขึ้น เช่น ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี แบบแผน ความเชื่อ และสภาพแวดล้อมทางการเมืองหรือความเจริญด้านวิทยาการต่าง ๆ สภาพแวดล้อมเหล่านี้จะมีอิทธิพลเกี่ยวข้องถึงกัน เป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่ง (กูตัน อินทร์พรหม, 2533; พัฒนา มุลพฤกษ์, 2539) นอกจากนี้กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2535) ยังกล่าวว่าสภาพแวดล้อมอาจหมายรวมถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

อมรวิรัช นาคกรทรรพ (2541) ได้กล่าวถึงความสำคัญของสภาพแวดล้อมว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานในการพัฒนาบุคคลโดยเฉพาะเด็ก ๆ ให้มีรากฐานชีวิตที่ดี โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมในโรงเรียนจะมีอิทธิพลต่อการเรียนการสอน และจะส่งผลกระทบต่อสุขภาพของนักเรียนทั้งทางร่างกายและจิตใจ ถ้าโรงเรียนจัดสภาพแวดล้อมได้ดีมีสภาวะที่เหมาะสมก็จะช่วยส่งเสริมสุขภาพของนักเรียน นักเรียนสามารถจดจำไว้เป็นแบบอย่างได้ และเกื้อกูล ทาลิทธิ (อ้างถึงใน กนกพร พันธุ์เถระ, 2537) ยังกล่าวว่าบุคลิกภาพของบุคคลเป็นผลมาจากอิทธิพลระหว่างสัมพันธ์ภาพของบุคคลกับสิ่งแวดล้อมหรือกับบุคคลที่ล้อมรอบอยู่ บุคลิกภาพของบุคคลจะพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปตามวัยและประสบการณ์ที่บุคคลสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นสภาพแวดล้อมธรรมชาติหรือสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือจะเป็นสภาพแวดล้อมทางด้านกายภาพ เคมี ชีวภาพ หรือสังคม ต่างก็มีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับมนุษย์หรือพัฒนาการต่าง ๆ ของมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนี้สภาพแวดล้อมยังมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์ เพราะมนุษย์สามารถเรียนรู้จากเหตุการณ์และสภาพแวดล้อมได้ตลอดเวลา ถ้าสามารถจัดสภาพแวดล้อมให้ดีก็สามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์ให้เป็นไปในทางที่ดีได้ง่ายอีกด้วย

จรรยาวัตร คมพัยค์ม์ และคณะ (2528) ได้ให้ข้อคิดเห็นว่าสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ของโรงเรียนมีอิทธิพลต่อการเรียนการสอน และส่งผลกระทบต่อสุขภาพของนักเรียนทั้งทางร่างกายและจิตใจ ถ้าโรงเรียนจัดสภาพแวดล้อมได้ดี มีสภาวะที่เหมาะสมก็จะช่วยส่งเสริมสุขภาพของนักเรียน และนักเรียนสามารถจดจำไว้เป็นแบบอย่างได้ ทั้งยังเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนในชุมชนเกิดความสนใจ เกิดการยอมรับและปฏิบัติตามอีกด้วย

สำหรับสภาพแวดล้อมในโรงเรียนนั้น กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2532) ได้แบ่งประเภทของสภาพแวดล้อมออกเป็น 3 ด้าน คือ (1) สภาพแวดล้อมด้านกายภาพ (2) สภาพแวดล้อมด้านวิชาการ และ (3) สภาพแวดล้อมด้านการบริหารและการจัดการ ซึ่งการจัดแบ่งสภาพแวดล้อมภายในโรงเรียนตามแนวนโยบายของกรมสามัญศึกษาทั้ง 3 ด้านนี้ ก็มีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมปรับปรุงให้สภาพแวดล้อมในโรงเรียนเป็นสภาพแวดล้อมที่พึงปรารถนา โดยที่สภาพแวดล้อมทั้งสามด้านนี้เป็นปัจจัยที่สำคัญในการส่งเสริมการเรียนรู้และความเป็นอยู่ของนักเรียน หากโรงเรียนสามารถจัดสภาพแวดล้อมดังกล่าวให้อยู่ในสภาวะที่พึงประสงค์ ย่อมเป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีของนักเรียนในโรงเรียน ทั้งยังเอื้อต่อการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้มีคุณภาพอีกด้วย จากงานวิจัยของ Dyar (อ้างถึงใน โกสินทร์ รังสยาพันธ์, 2531) พบว่าการที่เด็กได้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่สะอาดเป็นพิเศษ จะช่วยให้นักเรียนเกิดความเชื่อมั่นว่าสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อมให้ดีขึ้นได้ ทำให้เด็กเกิดความเอาใจใส่สามารถปฏิบัติและมีความกระตือรือร้นในรักษาสภาพแวดล้อม นอกจากนี้สภาพแวดล้อมภายในโรงเรียนมักมีอิทธิพลเหนือจิตใจของเด็ก โรงเรียนที่มีบริเวณร่มรื่นน่าพักอาศัย มีอาคารสถานที่สะอาดจัดไว้เป็นระเบียบสวยงาม ย่อมหล่อหลอมพฤติกรรมของเด็กให้ฝึกไปในทางที่ดีได้ง่าย

รายละเอียดเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมโรงเรียนซึ่งกรมสามัญศึกษา (2532) ได้แบ่งออกเป็น 3 ประเภท มีดังนี้

1. สภาพแวดล้อมด้านกายภาพ

สภาพแวดล้อมด้านกายภาพ หมายถึง สภาพแวดล้อมด้านวัตถุ ได้แก่ บริเวณโรงเรียน อาคารเรียน ห้องเรียนหรือห้องประกอบอื่น ๆ วัสดุอุปกรณ์ ตลอดจนระบบแสงสว่างและการถ่ายเทอากาศ ซึ่งในการจัดสภาพแวดล้อมด้านกายภาพนี้ กรมสามัญศึกษา (2536) ได้เล็งเห็นความสำคัญและประกาศเป็นนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมข้อที่ 2 ในเรื่องทิศทางการจัดการศึกษาของกรมสามัญศึกษาไว้ดังนี้

กรมสามัญศึกษาเชื่อว่าบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่ดีของโรงเรียนจะมีส่วนช่วยในการเสริมสร้างความคิด จิตใจ และคุณธรรมต่าง ๆ อันพึงประสงค์ได้ มีผู้กล่าวว่าครูอาจแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 ประเภท คือ ครูที่พูดได้ และครูที่พูดไม่ได้ ครูพูดได้เป็นที่รู้จักกันดีและได้รับการยกย่องและยอมรับว่ามีความสำคัญยิ่ง แต่ครูพูดไม่ได้มักได้กล่าวถึงน้อย บรรยากาศและสิ่งแวดล้อมของโรงเรียนถือว่าเป็นครูที่พูดไม่ได้ เชื่อว่าโรงเรียนที่สะอาด ร่มรื่น เรียบง่าย สดชื่น สงบ แจ่มใสมีชีวิตชีวา วัสดุอาคารสถานที่ได้รับการดูแล มีความเป็นปัจจุบัน พร้อมทั้งจะให้ครูและนักเรียนได้ใช้ตลอดเวลา ย่อมทำให้ครูและนักเรียนได้รับอิทธิพล ทำให้เป็นคนละเอียดอ่อน จิตใจแจ่มใส รักสวยรักงาม รักความสะอาด ความสงบเรียบง่าย และรักความร่มรื่นไปด้วย ถือว่าเป็นคุณธรรมต่าง ๆ ที่พึงประสงค์ตามหลักสูตรอันจะเกิดขึ้นในตัวนักเรียนโดยครูพูดไม่ได้ประเภทนี้เป็น

อย่างมาก จึงเป็นการสมควรที่โรงเรียนจะต้องพยายามจัดบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมของโรงเรียนเพื่อประโยชน์ในการที่เด็กจะได้พัฒนาให้เต็มความรู้ความสามารถ"

ดังนั้นการจัดสภาพแวดล้อมด้านกายภาพภายในโรงเรียนที่ดีจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เพราะจะมีอิทธิพลในการหล่อหลอมพฤติกรรม เจตคติ ค่านิยม สติปัญญา และสังคมของนักเรียน ก่อให้เกิดความรัก ภูมิใจ ห่วงแทนในชื่อเสียงของโรงเรียน ทั้งยังช่วยสนับสนุนให้การเรียนการสอนมีประสิทธิภาพ ก่อให้เกิดความรู้สึกที่ดีต่อการเรียนรู้ ธเนศ ช่างเกิด (หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา, 2533) ได้เสนอแนะกิจกรรมตัวอย่างและแนวปฏิบัติการจัดสภาพแวดล้อมของโรงเรียน เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาในการดำเนินการจัดบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่ดีในโรงเรียนให้เกิดผลตามทิศทางการจัดการศึกษาสรุปได้ดังนี้

1. เปิดโอกาสให้ครู นักเรียนได้ปลูกและดูแลรักษาต้นไม้ด้วยตนเอง อย่างน้อยคนละหนึ่งต้น อาจปลูกไม้ดอก ไม้ประดับ ตกแต่งสร้างซุ้ม สร้างศาลา ที่พักผ่อนหย่อนใจให้เกิดความร่มรื่น สดชื่น สวยงาม
2. ตกแต่งอาคารเรียน อาคารชั่วคราว ตัดแต่งสนามหญ้า รื้อ จัดห้องเรียน ห้องพัก โต๊ะทำงาน ห้องน้ำ รักษาความสะอาดสิ่งต่าง ๆ จัดเครื่องมือ วัสดุอุปกรณ์ในโรงฝึกงานให้เกิดความสะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อย ดูแล้วสบายตา หยิบง่าย ใช้ก็คล่อง และใช้การได้อยู่เสมอ
3. จัดหาสถานที่บางส่วนไว้เพื่อให้ให้นักเรียนได้เข้าไปใช้ในลักษณะที่มีความรู้สึกเป็นส่วนตัว เป็นตัวของตัวเอง อันจะก่อให้เกิดความรู้สึกสงบ เช่น มุมสงบห้องสมุด ห้องจริยธรรม สวนสงบ เป็นต้น
4. มีความคิดในการเปลี่ยนแปลง พัฒนาดัดแปลงให้เกิดสิ่งใหม่
5. ชจัดความซ้ำซาก จำเจ ด้วยการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เช่น การจัดสถานที่ของครู การจัดโต๊ะของนักเรียน การตกแต่งไม้ดอกไม้ประดับ การจัดป้ายนิเทศ เป็นต้น
6. คำนึงถึงความเหมาะสมของสถานที่ เช่น จัดป้ายประกาศในที่ที่สามารถอ่านได้อย่างสะดวก และทั่วถึง
7. นำทรัพยากรหรือสิ่งของต่าง ๆ ที่หาได้ในท้องถิ่นมาจัดหรือดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพโรงเรียน
8. จัดห้องแสดงศิลปวัฒนธรรม การจัดทำเอกสารเผยแพร่ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น
9. คำนึงถึงความประหยัดในการจัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมกับทรัพยากรหรือปัจจัยที่มีอยู่
10. สร้างสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของโรงเรียน เพื่อความเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของทุกคนให้มีความภาคภูมิใจในสถาบัน
11. ทำถนนหนทางเชื่อมติดต่อกันระหว่างอาคารเรียน จัดที่นั่งขยะให้เพียงพอ บริการนำดื่มน้ำใช้จัดเครื่องใช้ไม้สอยให้สามารถหยิบง่ายใช้คล่องและเป็นระเบียบ เป็นต้น

12. จัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพให้มีความมั่นคง ปลอดภัย มีการซ่อมแซม บำรุงรักษาให้มีสภาพใช้การได้อยู่เสมอ เช่น โຕะ เก้าอี้ หน้้าต่าง สนาม อาคารสถานที่ เป็นต้น

13. ใช้สิ่งของหรือสถานที่ในโรงเรียนให้คุ้มค่า หรือเกิดประโยชน์ตามควร เช่น บริเวณหอประชุม โรงอาหาร อาคารชั่วคราว ใต้ร่มไม้ อาจจะใช้เพื่ออำนวยความสะดวกด้านอื่นอีกหลายอย่าง เช่น เป็นที่อ่านหนังสือ หรือใช้จัดนิทรรศการ ป้ายนิเทศ ป้ายประกาศ เป็นต้น

นอกจากนี้ ชลิต พุทธิรักษา (2531) ได้กล่าวถึงลักษณะของอาคารเรียน ห้องเรียน ห้องพิเศษ และอาคารประกอบ ไว้ดังนี้

1. อาคารเรียน

ควรใช้ได้ทุกฤดูกาล ถูกสุขลักษณะ จำนวนและขนาดของอาคารพอเหมาะกับจำนวนนักเรียน การบริหารอาคารควรคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้ (1) ประโยชน์ใช้สอย ไม่มุ่งเอาแต่ความสวยงามเป็นใหญ่ แต่มุ่งไปในทางประโยชน์ใช้สอยที่จะเกิดผลดีต่อการเรียนการสอน ความสะดวก และความปลอดภัย (2) ดัดแปลงได้หลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็้นผนังกันห้อง หรือวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับตัวอาคาร ต้องดัดแปลงแก้ไขเพิ่มเติมได้ง่าย มีแสงสว่างพอสมควร (3) ขยายโรงเรียนได้สะดวก (4) บรรยากาศเหมือนบ้านสำหรับเด็ก บริเวณโรงเรียนร่มรื่น โຕะเก้าอี้ใช้ได้สะดวก (5) ทนทานต่อการใช้งาน อาคารสถานที่ เครื่องใช้ไม้สอยต้องแข็งแรง และ (6) สมบูรณ์แบบ โรงเรียนควรมีอาคารและเครื่องมือเครื่องใช้ไม้สอยสมบูรณ์

2. ห้องเรียน และห้องพิเศษ

2.1 ห้องเรียน

ห้องพิเศษควรจัดให้มีบรรยากาศน่าอยู่ ให้ความเพลิดเพลินเป็นสถานที่ในการศึกษาค้นคว้า ทำกิจกรรม เสริมสร้างเจตคติ สร้างประสิทธิภาพในการเรียนรู้ โดยยึดหลักการจัดต่อไปนี้ (1) ควรจัดให้ยืดหยุ่นได้ตามความเหมาะสม (2) จัดห้องเรียนเพิ่มเสริมสร้างความรู้ทุกด้านโดยจัดอุปกรณ์ในการทำกิจกรรมหรือหนังสืออ่านประกอบที่น่าสนใจไว้ตามมุมห้อง และ (3) ต้องรู้จักรักษาความสะอาด

2.2 ห้องพิเศษ

โรงเรียนควรจัดให้มี เช่น

2.2.1 ห้องพยาบาล จัดบรรยากาศให้ผู้ป่วยรู้สึกว่าได้พักผ่อนจริง ๆ ควรมีครุภัณฑ์ที่จำเป็น เช่น โຕะปฏิบัติงาน ตู้ยา เตียงพร้อมที่นอน หมอน ผ้าห่ม เป็นต้น

2.2.2 ห้องสมุด ถ้าเป็นโรงเรียนขนาดเล็กใช้มุมหนังสือก็ได้ ถ้าเป็นโรงเรียนขนาดใหญ่ ควรมีห้องสมุดที่มีความกว้างหรือยาวสามารถบรรจุนักเรียนเข้าใช้ได้อย่างน้อย 2 ห้องเรียน

2.2.3 ห้องวิทยาศาสตร์ นอกจากใช้เก็บอุปกรณ์แล้ว ควรมีที่เหมาะสมในการปฏิบัติงานทดลอง

2.2.4 ห้องดนตรี ควรให้ห่างจากห้องเรียนจะช่วยให้ไม่เสียงรบกวน

2.2.5 ห้องพัสดุ ควรจัดตั้ง ชั้น ควรสร้างพร้อมอาคารจึงจะมีความแข็งแรง

2.2.6 ห้องธุรการ ควรมีชั้น โต๊ะทำงาน ตู้เก็บเอกสาร ฯลฯ ควรคำนึงถึงพื้นที่

เนื่องจากจะต้องทำงานร่วมกันกับคนกลุ่มใหญ่จึงควรเป็นที่โปร่ง อากาศถ่ายเทได้สะดวก และปลอดภัย

2.3 อาคารประกอบ

หมายถึง อาคารที่ใช้ประโยชน์อย่างอื่น ถือเป็นส่วนสำคัญที่เด็กนักเรียนควรจะได้เข้าไปใช้เพื่อศึกษาหาความรู้ อาคารประกอบที่ควรมี เช่น

2.3.1 ห้องประชุมหรือโรงอาหาร โรงเรียนส่วนมากจะใช้ร่วมกัน ควรเป็นที่โล่ง ลักษณะควรเป็นที่โปร่ง เพื่อระบายกลิ่น

2.3.2 โรงฝึกงาน ควรปลูกสร้างให้ห่างจากอาคารเรียนพอสมควร เพื่อจะได้ไม่มีเสียงรบกวน และควรมีที่เก็บอุปกรณ์เครื่องมือ โต๊ะฝึกงาน

2.3.3 ล้อม ควรมีจำนวนห้องมากพอได้สัดส่วนกับจำนวนนักเรียน

2. สภาพแวดล้อมด้านวิชาการ

สภาพแวดล้อมด้านวิชาการ หมายถึง การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน อันจะเป็นการส่งเสริมให้นักเรียนได้ความรู้และประสบการณ์ ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน

สภาพแวดล้อมทางวิชาการเป็นสภาพแวดล้อมที่มีความสำคัญ เพราะจะเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงสภาพการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนแต่ละแห่งได้ดี สภาพแวดล้อมทางวิชาการจึงเป็นสภาพการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนที่จะเกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน ทั้งในเรื่องของรูปแบบการสร้างบรรยากาศในห้องเรียน และการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ถ้าหากโรงเรียนสามารถจัดสภาพแวดล้อมด้านวิชาการได้ดีก็จะส่งผลให้การเรียนการสอนบรรลุวัตถุประสงค์ และนักเรียนก็จะมีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการของหลักสูตร กรมสามัญศึกษาได้ให้แนวทางในการจัดและสร้างบรรยากาศด้านวิชาการที่ดีควรคำนึงถึงหลักการดังต่อไปนี้

1. มุ่งเน้นให้นักเรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนการสอน โดยครูพยายามจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้นักเรียนได้กระทำด้วยตนเอง และให้โอกาสในการเรียนรู้ให้มากที่สุดตามความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยครูจะเป็นผู้คอยให้ความช่วยเหลือ คำแนะนำ และให้กำลังใจ

2. พัฒนาให้นักเรียนเป็นผู้นำตนเองได้ มีความเชื่อมั่น กระฉับกระเฉง กระตือรือร้น ฉลาดทันคน กล้าทำสิ่งที่ถูกต้อง

3. การจัดการเรียนการสอนควรจัดประสบการณ์ต่าง ๆ ให้นักเรียนตามความเหมาะสม

4. จัดกิจกรรมที่หลากหลาย ให้นักเรียนได้มีโอกาสแสดงออกและเข้าร่วมทุกคนตามความถนัดอย่างต่อเนืองและเสรี

5. การเรียนในบางวิชาควรคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล

6. ครูควรให้ความรัก ความเมตตาแก่นักเรียนด้วยความจริงใจ

3. สภาพแวดล้อมด้านการบริหารและการจัดการ

สภาพแวดล้อมด้านการบริหารและการจัดการ หมายถึง บรรยากาศและสภาพการดำเนินการใด ๆ ที่จะทำให้การปฏิบัติงานสำเร็จลงด้วยความร่วมมือร่วมใจของบุคลากรในโรงเรียน ในลักษณะของการส่งเสริมสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคลากรในโรงเรียน ได้แก่ ผู้บริหารกับครู ครูกับครู ครูกับบุคลากรที่ทำงานต่าง ๆ ในโรงเรียน และกับบุคลากรภายนอกที่มาเยือน กรมสามัญศึกษาได้เสนอแนะแนวทางเกี่ยวกับการสร้างบรรยากาศการบริหารและการจัดการที่ดีในโรงเรียน ได้แก่

1. การส่งเสริมสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคลากรต่าง ๆ ในโรงเรียน ได้แก่ ผู้บริหารกับครู ครูกับครู ครูกับบุคลากรต่าง ๆ ในโรงเรียน ครูกับนักเรียน นักเรียนกับนักเรียน และกับบุคคลภายนอกที่มาเยือน ควรเป็นไปด้วยบรรยากาศแห่งมิตรไมตรี ซึ่งอาจกระทำได้โดยเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมทั้งในการแสดงความคิดเห็นหรือการปฏิบัติงานในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1.1 ส่งเสริมให้มีการประชุมร่วมกันในระดับโรงเรียน ฝ่าย หมวด อย่างสม่ำเสมอ

1.2 เปิดโอกาสให้บุคลากรในโรงเรียนแสดงความคิดเห็นในลักษณะต่าง ๆ

1.3 ส่งเสริมการประชุมปฏิบัติการ

1.4 จัดให้บุคลากรในโรงเรียนมีโอกาสพบปะสังสรรค์กันในโอกาสอันควร

1.5 ส่งเสริมให้บุคลากรในโรงเรียนช่วยเหลือเกื้อกูลกันในกรณีต่าง ๆ

1.6 มีโครงการเยี่ยมบ้านนักเรียน

1.7 เปิดโอกาสให้นักเรียนทำงานโดยคณะกรรมการนักเรียนภายใต้การดูแลของครู

1.8 ต้อนรับแขกที่มาเยือนด้วยบรรยากาศแห่งมิตรไมตรี

1.9 ส่งเสริมการปฏิบัติตนให้มีสัมมาคารวะตามขนบธรรมเนียมประเพณี

2. การสร้างขวัญกำลังใจให้แก่บุคลากรในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่

2.1 การจัดให้มีสวัสดิการต่าง ๆ ภายในโรงเรียน

2.2 ส่งเสริมสนับสนุนบุคคลให้แสดงความสามารถอย่างเต็มที่

2.3 ยกย่อง ชมเชย เผยแพร่ผลงานของบุคลากรที่มีผลงานดีเด่น

2.4 ส่งเสริม สนับสนุนให้บุคลากรเพิ่มพูนความรู้

2.5 สนับสนุนงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ในการดำเนินงานของบุคลากร

3. ทีมงานและผู้บริหารโรงเรียนควรกำหนดนโยบายและแนวปฏิบัติให้ชัดเจนต่อการปฏิบัติ

ดังนั้นสรุปได้ว่าสภาพแวดล้อมหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวทั้งที่เป็นธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น เป็นสภาพการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรม การดำรงชีวิต หรือแบบแผนชีวิตของบุคคลที่อยู่ในสภาพแวดล้อมนั้น ๆ ทั้งยังเป็นปัจจัยในการส่งเสริม และพัฒนาคุณภาพชีวิต และพัฒนาการของบุคคลทั้งด้านร่างกาย ด้านอารมณ์ ด้านสังคม และด้านสติปัญญาให้สมบูรณ์ สภาพแวดล้อมจะเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อทัศนคติ พฤติกรรม ความเป็นอยู่ของบุคคล หากเกิดสภาพที่ไม่พึงประสงค์ขึ้นย่อมจะก่อให้เกิดปัญหาต่อบุคคลที่อยู่ในสภาพแวดล้อมนั้น ๆ ดังนั้นการทราบถึงสภาพปัญหาของสภาพแวดล้อมจะช่วยให้สามารถหาแนวทางแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้

มีงานวิจัยหลายเรื่องที่ทำการศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมโรงเรียน ผลการวิจัยแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของสภาพแวดล้อมต่อบุคคลที่อาศัยอยู่หรือมีปฏิสัมพันธ์ในสภาพแวดล้อมนั้น ๆ ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นจากตัวอย่างงานวิจัยที่ทำการศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม พบว่าส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาเกี่ยวกับความรู้ ทัศนคติ มโนทัศน์และการปฏิบัติตนเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการวิจัย และกลุ่มตัวอย่างเป็นครูอาจารย์ นักเรียนและนักศึกษา มีงานวิจัยน้อยมากที่ศึกษาเกี่ยวกับความต้องการจำเป็นด้านสภาพแวดล้อมโรงเรียน ผลการสรุปตัวอย่างงานวิจัยปรากฏดังตารางที่ 5

ตารางที่ 5 ผลการสรุปตัวอย่างงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม

ผู้วิจัย/ปีที่ทำ	ประเด็นที่ศึกษา	กลุ่มตัวอย่าง	วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล
เขवालักษณ์ (2537); อภิวัฒน์ (2537) อริวิทย์ (2537); สุวิมล (2537); บุญนำ (2519); นวลศรี (2528); มานิต (2525); นนทลี (2524); ประยุทธ (2535); มალიณี (2537); นภาพร (2537); บุญนำ (2519);	ความรู้ ทัศนคติ มโนทัศน์ และการปฏิบัติตนเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม	นักเรียน นักศึกษา ครูอาจารย์	แบบสอบถาม แบบสังเกต แบบสอบถาม แบบวัดเจตคติ
พัชรา (2516); สุชาติดา (2520); กุลฉัตร (2533); สุวิวัฒน์ (2535); พิงใจ (2538); สุดา (2539); เสาวนิจ (2536)	สำรวจสภาพแวดล้อมในโรงเรียน	โรงเรียน ผู้ปกครอง ครูอาจารย์	แบบสอบถาม
กนกพร (2537); วาสนา (2527); สรสนันท์ (2533); อัจฉราวรรณ (2536); รังสรรค์ (2525);	อิทธิพลและผลกระทบของสภาพแวดล้อม	นักเรียน ครูอาจารย์	แบบสังเกต แบบสอบถาม
สุชาติดา (2530)	ความต้องการด้านสภาพแวดล้อมในโรงเรียน	ครูอาจารย์	แบบสอบถาม

ที่มา : การสืบค้นจากฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ของศูนย์บรรณสารสนเทศคณะครุศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยใช้คำสืบค้น "สภาพแวดล้อมโรงเรียน" "สิ่งแวดล้อมโรงเรียน"

สำหรับผลการวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับความต้องการด้านสภาพแวดล้อมในโรงเรียนของสุชาติ จันทร์ทอง (2533) พบว่าการจัดสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนมัธยมศึกษา เขตการศึกษา 7 มีทั้งปัญหาการบริหารและความต้องการในทิศด้านสิ่งแวดล้อมสุขภาพอยู่ในระดับปานกลาง 5 ด้าน ได้แก่ ด้านการบริหารงานทั่วไป ห้องพิเศษและอาคารประกอบ น้ำดื่ม น้ำใช้ และการระบายน้ำเสีย ล้างและที่ปัสสาวะ และการจัดบรรยากาศเพื่อส่งเสริมสุขภาพจิต โดยที่ขอบเขตของสภาพแวดล้อมโรงเรียนที่ผู้วิจัยแต่ละคนทำการศึกษานั้นมีการจัดแบ่งออกเป็นหลายประเภทด้วยกัน ขึ้นอยู่กับลักษณะของงานวิจัยแต่ละเรื่อง เช่น งานวิจัยของ สรวิสนันท์ ศรีประทีพ (2533) ที่ทำการศึกษเกี่ยวกับอิทธิพลของสภาพแวดล้อมโรงเรียนที่เอื้อต่อการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา เขตกรุงเทพมหานคร โดยทำการศึกษาสภาพแวดล้อมโรงเรียนใน 3 ด้าน คือ สภาพแวดล้อมด้านกายภาพ สภาพแวดล้อมด้านวิชาการ และสภาพแวดล้อมด้านการบริหารและการจัดการ สุชาติ รัตนสังวาลย์ (2520) ทำการสำรวจลักษณะสิ่งแวดล้อมของเด็กเล็กในชนบท โดยศึกษาลักษณะสิ่งแวดล้อมใน 3 ด้าน คือ สิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อมทางด้านจิตวิทยา และสิ่งแวดล้อมทางด้านสังคม ส่วนพัชรา กาญจนารัตน์ (2516) ได้ศึกษาเฉพาะสิ่งแวดล้อมของโรงเรียนทางด้านสุขภาพ เช่นเดียวกับกุลภัสสร ชินตระกูลรัตน์ (2533) และสุชาติ จันทร์ทอง (2533)

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาความต้องการจำเป็นเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมโรงเรียนซึ่งหมายถึงสภาวะของสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นภายในและภายนอกโรงเรียน ทั้งที่มนุษย์สร้างขึ้นและเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยแบ่งออกเป็น 3 ด้านตามที่กรมสามัญศึกษา (2532) จัดแบ่งไว้ คือ (1) สภาพแวดล้อมด้านกายภาพ ได้แก่ ลักษณะสภาพบรรยากาศโดยทั่วไป บริเวณพื้นที่ สภาพของอาคารสถานที่ วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ตลอดจนระบบแสงสว่าง การถ่ายเทอากาศ และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ (2) สภาพแวดล้อมด้านวิชาการ ได้แก่ การจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน สภาพบรรยากาศการเรียนรู้ และปฏิสัมพันธ์ของบุคลากรและนักเรียนในโรงเรียน (3) สภาพแวดล้อมด้านการบริหารและการจัดการ ได้แก่ การดำเนินงานและส่งเสริมสภาพแวดล้อม และการส่งเสริมสัมพันธภาพระหว่างบุคลากรในโรงเรียน เนื่องจากสภาพแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญในการส่งเสริมการเรียนรู้และความเป็นอยู่ของนักเรียน การรับรู้ความต้องการจำเป็นของนักเรียนจึงมีประโยชน์ในการแก้ไขสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นต่อไป โดยใช้นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 เป็นผู้ระบุและนำเสนอความต้องการจำเป็นตามการรับรู้ของตนเอง เนื่องจากนักเรียนเป็นผู้เกี่ยวข้องโดยตรงกับประเด็นดังกล่าว เป็นการให้ความสำคัญกับความรู้สึกนึกคิดของนักเรียน และเป็นการเปิดโอกาสให้กลุ่มเด็กนักเรียนที่มีระดับอายุน้อยได้มีโอกาสนำเสนอและมีส่วนร่วมในการระบุความต้องการจำเป็น อีกทั้งนักเรียนระดับชั้นดังกล่าวเกิดการเรียนรู้และใช้ระยะเวลาในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมโรงเรียนมาแล้ว 1 ปีการศึกษา ย่อมทำให้รับรู้ถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี โดยที่การวิจัยครั้งนี้จะทำการศึกษาเฉพาะผลการประเมิน

ความต้องการจำเป็นที่กำหนดโดยนักเรียนเท่านั้น ไม่ได้ศึกษาถึงขั้นตอนการนำผลการประเมินไปใช้ เพราะขั้นตอนดังกล่าวเป็นเรื่องของโรงเรียนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องรับผิดชอบและแก้ไขต่อไป

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย พบว่าเทคนิคเสียงจากภาพ เพิ่งได้รับการพัฒนาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการประเมินความต้องการจำเป็น เป็นกระบวนการเก็บรวบรวม ข้อมูลที่เน้นการมีส่วนร่วมโดยให้ผู้ประเมินได้แสดงออก มีความอิสระในความคิด และร่วมกันระบุนำเสนอ และสะท้อนปัญหาหรือความต้องการจำเป็นด้วยเทคนิคทางภาพถ่ายในช่วงการอภิปรายกลุ่มมีการนำภาพถ่ายเพื่อเสนอสภาพความเป็นจริงและกระตุ้นความคิดให้ผู้เข้าร่วมสนทนาร่วมกันรับรู้และมองเห็นสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น และยังมีความเหมาะสมกับกลุ่มเด็กอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้นำเทคนิคดังกล่าวมาทดลองใช้และทำการเปรียบเทียบกับเทคนิคการสนทนากลุ่ม เพราะทั้งสองเทคนิคมีกระบวนการรวบรวมข้อมูลโดยใช้กระบวนการที่ต้องอาศัยความคิดเห็นในช่วงของการสนทนาและอภิปรายร่วมกัน เพื่อรับทราบข้อคิดเห็น ความรู้สึก และความต้องการจำเป็น ซึ่งเป็นกระบวนการที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ทำให้ทราบความต้องการจำเป็นทันที แต่ทว่าเทคนิคเสียงจากภาพมีความแตกต่างจากเทคนิคการสนทนากลุ่มคือจะมีการสะท้อนความต้องการจำเป็นโดยใช้ภาพถ่ายเป็นสื่อในการสนทนาและอภิปรายกลุ่ม ดังนั้นการทราบจุดเด่นจุดด้อยของแต่ละเทคนิคก็จะมีประโยชน์ในการเลือกใช้เพื่อเป็นเครื่องมือในการประเมินความต้องการจำเป็นต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย